

LISZKAY ZOLTÁN

NYELVÜNK TÖRÖKSÉGI GYÖKEREIRŐL

Ajánlás

Liskay Zoltán több nyelv birtokában alapos nyelvészeti képzettséggel és írói ihlettel vágott bele a török nyelv tanulásába, és leckéről leckére haladva ragadta meg az aha-élmény: mennyi világos és mennyi alig rejtett hasonlóság, rokonság fedezhető fel a török—magyar nyelvben. Ebből született meg olykor regényes, olykor lírai vagy éppen humoros nyelvi barangolása, melynek során nemcsak fölismeri, hanem tucatnyi nyelvtani jelenséggel igazolja a két nyelv közötti kapcsolatot – amelyet areálisnak (területinek) eddig is elfogadott a tudomány, de a genetikusan, azaz nyelvi rokonság feltárását és elfogadását valamiért elutasította (talán a 150 évért, talán a Kelet megtagadásáért?). Liskay módszere nem a felszínes szóhasonlítás, hanem a mélyebb, nyelvtani szerkezetben meglévő, sokszor rejtett kapcsolatok feltárása.

A könyv elsődleges célja, hogy ösztönözzön a török nyelv megismerésére, tanulására. A török nyelv fölfedezése során olyan eddig nem hangoztatott nyelvrokonsági, nyelvtörténeti jelenségek bukkannak fel, mint az alapjelenségekből jól követhető szétfejlődés, a jelentések nem mechanikus, hanem rendszerszerű eltolódása; valamint az a felismerés, hogy a török nyelv mennyire segíti a magyar nyelv történetének újrafelfedezését, sőt ősi logikájának megértését. A török és a magyar nyelv egyaránt eurázsiai (vagy még inkább ázseurópai) csoda. Megéri újragondolni a nyelvtörténetet.

Balázs Géza nyelvészprofesszor

*****

*Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem,
mint a zengő érc vagy pengő cimbalom.*

*Ean tesz glosszesz ton anthropon laló ke ton anhélon, agápi de mí ého, gégoná halkósz ihon i
kímvalon alalázon.
(I Kor. 13,1)*

*Mi az a csoda, amely a föld forró magmáját a beszédnek nevezett valamivé alakítja át?
(Henry Miller: Az amarusszióni kolosszus)*

*A nyelvet méltóképp használni: tüzet okádni a lávafolyóba.
(Ismeretlen)*

A szerző bemutatkozik

Mint mindenki más, aki leír néhány érdemleges betűcsoportot: tessék, ez vagyok én, erre futotta a tehetségemből! A név nem fontos, az rajta van a címlapon, sokkal fontosabb, mit is akarok a betűimmel elérni, akarok-e egyáltalán valamit, vagy beérem annyival, hogy a barátaim, horribile dictu tisztelőim megtapsoljanak a könyvbemutatón.

Szögezzük le máris: terveim ennél távlatosabbak. Kimondom, mert éppen kékül az ég október végén 7 óra felé, kimondom, hogy a magyar nyelvrokonság kérdésében szándékozom megnyilatkozni, de nem Bólogató Jánosként, nem a „hivatalos” álláspontot századszorra elismételve.

Már hallom is a kérdést: aha, szóval újabb sumerológus? A legtisztább lelkiismerettel válaszolhatok: ne reménykedj, tisztelt mester, nem Ur és Uruk urainak, „uruságának” esetleges proto-magyarsága készlet dolgozatom megírására.

Csak az egyszerű, de nagyszerű, nagyszabású igazság terjesztése érdekel, és hogy jó hírrel is szolgáljak, ha egyáltalán megszólalhatok: a finnugrizmus maga módján kétségkívül lenyűgöző épületét nem óhajtom visszabontani. Maradjon meg úgy, ahogy anno dazumal erős szepességi, birodalmi, osztrák-német részvétellel felépítették, maradjon meg a kiegyezéskori königliche ódonságában: némi renoválás persze ráférne, de a szakszerű felújítás éppen a hagyományok folytatását jelenti, a régi formák átmentésének nemes és költséges procedúráját.

A hasonlatnál maradva: hozzáépítésre gondolok, kibővítésre régi, szintén századokkal ezelőtti rajzok, homlokzati képek segítségével. Az egész utcafrontot kell a sokszorosára növelni, ez a dédelgetett álmom. És lám, engem támogat mindjárt az első terepbejárás. A kiegészítő részek meglévő nyomvonalon futhatnak majd; még láthatók a régi alapok, és hitelesen mutatják, hova építkezzünk újfent.

Szavaimat konkretizálva: a magyar és türk, átfogóbban az ural-altáji, valójában sokszorosán elismert és bizonyított, egyébiránt első pillantásra nyilvánvaló nyelvrokonság tényére kívánom a kérdés iránt érdeklődő magyar és nem magyar közvélemény figyelmét ismét ráfókuszálni. Ismét, mondom ismét, mert egyszer már rajta volt, sőt, csekély mértékig a jelenben is rajta van, bár elhalkult a „mieink” hangja, és ha meg is szólal olykor, általában túlkiabálják, elnyomja az ellentábor erőszakos csinnadrattája.

Nem és nem és nem, nem vagyunk törkök egy kicsit se, harsogják a finnugristák általában jól fizetett képviselői, és a török nyelvismeret teljes hiánya, a másról beszélés jellemzi az érvrendszerüket, miközben nemegyszer a vitapartner lehurrogása, a tudományban ma már szokatlan alpáriság pótolja a szakszerűséget.

Így önként vállalt feladatomban adva van: nagyon alapszinten némi török nyelvismeretet kell átadnom érdeklődő közönségemnek, és ahol kínálkozik, azaz valójában mindenütt, rá kell mutatnom a magyar és a török közti hasonlóság, egyezések tömkelegére.

Ezek a céljaim, ezért írom jelenlegi okfejtésemet. És most engedtessek meg, hogy néhány mondat erejéig szerény személyemre vonatkoztassam a fejezetcímet.

***

A debreceni bölcsészkaron magyar-német szakot látogattam 1975-től 1980-ig, ebből egy szemesztert Rostockban tölthettem az akkori diákcsereprogram keretei közt. A kinntartózkodás szükségképpen féloldalas volt, a német szakot erősítette. Na nem a (német) nyelvtörténetet, az a nagymúltú – valaha odajárt például a később legendássá váló Faust doktor is – egyetemen akkortájt nem ért hajítófát se, helyette inkább kommunista propagandát sulykoltak a német fiatalok fejébe, és itt azért annyit a hajdan volt Wilhelm Pieck Uni javára kell írnom, hogy minket, magyarokat más bánásmódban részesítettek. Hosszú pórázt kaptunk, és a nálunk megszokottnál sokkal vadabb eszméiket meg se kísérelték ránk erőltetni.

Mi, magyarok határozottan szabadabbak voltunk az NDK-soknál az NDK-ban is. Kimondva-kimondatlanul a „veszélyes rebellis” kényelmes és megtisztelő szerepét osztották ránk a helyi, igazából pitiáner pszichodramában, mert a korábban ott járt felsőbb évfolyamok a mi utunkat is elegyengették. Órarendünk óvatos összeállítói így lényegében ránk bízták meglévő tudásunk elmélyítését.

Mielőtt útra keltünk volna, a nálunk nem sokkal idősebb Kati tanárnő így okított bennünket: – Remélem, már nagyon készülnek, hogy kinn lehessenek. Tudom, sokat dolgoztak érte, de persze az, hogy mehetnek, mégis csak privilégium. Vehetik januárban kezdődő, ingyen nyaralásnak is. Ráadásul nagyon hasznos lesz, ennyit megígérhetek. Viszont az egyetemtől ne várjanak túl sokat, a rostocki a mi tanszékünkkel színvonalban nem versenyezhet. Ezt jegyezzék meg jól miheztartás végett. És ne kritizálják majd túlzottan a kinti állapotokat, az íratlan szabályok is azt kívánják meg, hogy a vendég alkalmazkodjon a vendéglátóhoz.

Kis híján Kati arcába nevettem, olyan bizarr, hiteltelen hengegésnek tűnt, hogy nálunk, a Hortobágy szélén ausgesprochen németből magasabb a színvonal, mint fönny a tengernél, a „német némettanszéken”. Hát az hogy lehet, lehet ilyen egyáltalában?

Rostockban nemsokára kiderült: elég volt a koliban megnézni a könyvespolcokat. Ugyanaz a propagandaanyag mindenütt, broszúrák és könyvek látszó, vaskos pártkiadványok, és vigasztalan kopottságuk meggyőzően árulkodott arról is, nem csak dísznek, alibiből vannak ott, ezeket igenis kézbe veszik, olvassák, sőt hamarosan világossá vált, ezek képezik a tananyaguk gerincét, és voltak egyéb jelek is, és ott értettem meg a helyszínen, mire, mikre vonatkozott Kati enyhén rejtjelezett, tapintatos fejtegetése.

Annak idején a debreceni lapályon a Wulfila Bibliával ismerkedve kezdtük meg a német nyelvtörténetet. A Wulfila Biblia IV. századi gót fordítás, egészen eltérő a mai némettől, igazi különlegesség. Folytattuk a csupa rejtély Hildebrand-énekekkel, így jutottunk el az ófelnémet korszakba, és sokat csemegéztünk ott is.

A rostockiak meg? Mivel nem jutott idejük komolyabb elmélyedésre, pár száz éves szövegeket lapozgattak ímmel-ámmal, módjával, és csak értetlenül, alkalmasint csúnyán néztek ránk, ha idézni találtunk valamit a Codex Argenteusból. (A germán korpa közé keveredett, görög származású püspök ezüst betűkkel írt bíborlapokra; innen a könyv elnevezése.)

Mi meg akkor grimaszoltunk óhatatlanul, amikor az olvasottak alapján a Honecker-rendszer dicsőítették: ott tapasztaltam először, hogy a nyelvészetet mint objektívnek gondolt tudományt egyéb tényezők is felülírhatják.

És most itt őszintén bezzegelhetek: a nyugodt debreceni légkörben bezzeg csak a nyelvészet, az irodalom számított, bár a marxista „fejtágítást” kötelezték nálunk is, háttérben

settenkedő terjesztői nem akartak senkit megtéríteni, és nem vonták el fölöslegesen az időnket, erőnket se a komoly, az ő kínálatuknál mindenképpen komolyabb tanulmányoktól.

***

Jó volt debreceni bölcsésznek lenni azokban az években (is), sőt néhanapján idilli, nem mondhatok mást. Idilli, igen, a környezet, a parkok, maga a bizvást palotának nevezhető épület, az üveggel fedett díszudvar, az építészet által jó előre meghatározott, predesztinált családiasság. Akárcsak ma, és remélem, hogy holnap is, a függőfolyosókon asztalok és székek sorakoztak végig, és csak körbe kellett nézni, hogy baráttal, barátnővel, ismerőssel találkozassunk.

Ilyen volt a kisméretű magyar nyelvészeti tanszék is: barátságos, családi, meghitt. A tananyag meg kedvcsináló, érdekes, mentes minden mellőzhető hókuszpókuszról.

A tanszék három tartóoszlopáról név szerint kell megemlékezni: Kálmán Béla bácsi volt a vezető, a főnök, professzor és akadémikus, Nyirkos István és Jakab László meg a két hűséges fegyverhordozó, tanítási stílusuk a mesterüket idézte, lazán és elegánsan oktattak, óráikat általában felhőtlen és zavartalan, a koncentrációt megkönnyítő jó hangulat uralta, és itt-ott egy-egy vicc is elhangzott, és miért ne hangzott volna el, a nyelvtörténet merész megoldásai gyakran használhatók humorforrásként.

Természetesen Béla bácsi volt a nagyágyú, egy-egy elejtett mondatából sokkal többet tanultam, mint mások teljes működéséből. Ő hívta fel például a figyelmemet a szótag mint nyelvképző elem fontosságára. A nyelv zengése valójában szótagszinten működik és hat, és fokozottan van ez így az irodalomban. A valamirevaló író elsősorban szótagokat ír, hiszen a szótag hordozza a ritmust, az értelem színes és drága, selymes tapintású díszruháját is. „A próza a legbonyolultabb vers” – mondja Jorge Luis Borges ennek megfelelően. A próza nem valami slampos burnusz, pongyola, és meg kevésbé zsebkendő, szentségtörés orrfúvásra használni.

Jó lett volna sokat beszélgetni Béla bácsival, ahogy Szókratésszal beszélgettek valaha a tanítványai, de erre sajnos nem volt mód a diplomagyár valóságában, be kellett érnem annyival, hogy meghallgathattam a heti egyetleneget előadását.

Szófejtést adott elő sziporkázva, lebilincselőn régi nyelvemlékekből. Ezek a szavak képezték a vizsga tárgyát is, kihúztam a cédulát, és rögtön rájuk ismertem. Tudtam róluk mindent, csak azt az egyet nem, hogy mosolyt lehet fakasztani általuk. Három szót kellett megvizsgálnom négy-öt szempontból, és Béla bácsit a harmadikkal vidítottam fel. Pontokba szedve öt megoldás találtatott erre is, és az egyes pontok kölcsönösen ellentmondtak egymásnak, így az összkép egyféle nyelvészeti paródiát eredményezett. Ki állította össze ezeket a pontokat? Nyilván az öreg akadémikus, így nyilván nem bánta, hogy a gyűjtemény legalább négy blöfföt tartalmaz a legföljebb egy helyes megoldással szemben. Miért nem bánta? Azért nem, mert volt humorérzéke, és a rejtett önkritikán túl a tanítványok humorérzékét, egyáltalán önállóságát is górcső alá vehette a túlkínálat segítségével.

Miután végigmondtam a lehetséges-lehetetlen változatokat, előrukkolhattam húsz esztendőm minden rendteremtő lendületével:

– Tehát öt megoldás van – summáztam a tényállást –, de csak egy lehet az igazi, és ezt az egyet kell most kiválasztanunk.

És kiválasztottam. Határozottan, tétovázás nélkül, majd hozzáfűztem magyarázatként, hogy azért éppen azt, mert kínálja magát, és meggyőződésem, hogy az a helyes megoldás – és ekkor derült fel a professzor úr arca.

– Azt mondja, a meggyőződése? Akkor igaza van, kedves kolléga, és igazát senki nem vonhatja kétségbe. A mi szakmánkban a meggyőződés legalább 30% többlet, és ha megvan, mindig erős érv a vitás kérdés eldöntésében. És ezt jól jegyezze meg egy életre, mert ez a nyelvtörténet „egzakt” tudományának egyik alappillére.

Megjegyeztem, sőt a legbelső helyre raktároztam el, oda, ahová az arany szabályokat, szellemi aranyrudakat kell elraktározni. Ma is ott, azaz itt és velem van, és ragyog, ahogy el is várható a rozsdamentes nemesfémektől, nem érintették korszakok és idők változásai. Pedig voltak ilyenek bőven, és ma már korántsem azzal a régi, kétségeket nem ismerő bizalommal tekintek a finnugrizmusra, mint Debrecenben egykor.

Mert úgy, teljes bizalommal hallgattam a három nyelvész sose érdektelen téziseit, tanításait, és ma is őszinte hálával gondolok a működésükre. Ami egyébként soha nem volt „harcias”, ahogy egyoldalú sem. Egyáltalán nem kezelték tabuként a széleskörű nyelvrokonságot, azt a fogalmat, hogy „ural-altáji” mindig kedélyes és nyugodt hangnemben, sose fanyalogva, kritizálva használták, és ha nem is fejtették ki részletesebben, mitől vagyunk egy család és nagycsalád, mindig szabadon és fenntartások nélkül beszéltek ezekről a nyelvi kapcsolatokról.

***

És most egyet mondok, sok lesz belőle, sok kicsi alma és egy régi epizód, egy rövid, futólagos ismeretség a fővárosban immár. Valaki bemutatta csak úgy jártunkban-keltünkben, közterületen, és társalogtunk öt-hat percen át, nem tovább, de ebbe a kevésbe rengeteg minden belefért, az is, hogy lelkesen dicsérjem a nyelvtudásáért. Fiatalkor volt, Budapesten szerzett diplomát, ragyogóan beszélt magyarul, tökéletes kiejtéssel, hibamentesen, és elmondta indoklásképp is, hogy gagauz, én meg csodálkoztam felettébb, soha nem hallottam azelőtt a gagauzokról. Most viszont megtudtam tőle, hogy a gagauzok Moldovában rekedt törökök, és könnyen megtanulnak magyarul, ha ide kerülnek, mert a magyar és a török nagyon hasonlít, és akkor hallottam a példát, amely rögtön meggyőzött a korábban csak rebesgetett, de konkrétummal nekem nem igazolt rokonságunkról. *Cebimde çok küçük elma var* (c = dzs, ç = cs) – mondta ki a varázsmondatot, és nyomban lefordítottam: Zsebemben sok kicsi alma van, és nem szűnt meg a csodálkozásom; mindaddig azt hittem, nem tudok semmit törökül, legföljebb csak szavakat, olyasmit, hogy papucs, kefe, ibrik, basa-pasa stb., és tessék, most mindjárt egy egész mondat birtokába jutottam úgyszólván intuitíve. A legendás cseppet kaptam meg a tengerből, vele delfineket, bálnákat, sőt magát a gök-kök, kökényes végtelenséget, denizt, tengizt, az égi mongol tengert is, hogy a Tiensan fölötti kék égboltról ne is beszéljünk, szóval észrevettem mindjárt, hogy ez a mondat több jellegzetes nyelvi sajátosságot tartalmaz, és ha azok majdnem ugyanúgy vannak az anyanyelvemen, márpedig majdnem ugyanúgy vannak, az semmiképp se lehet véletlen, csakis a közeli nyelvrokonság kétségtelen bizonyítéka.

A pillanat örömteli volt, de mindjárt némi neheztelés követte; miért nem mondták el ezt a mondatot a debreceniek, miért mindig csak a víz alatt úszkáló, szigorúan szinguláris – szingli,

eleven hallal példálózgattak? Nyomban elhatároztam, hogy megkérdem, mihelyt módom nyílik rá; komolyan érdekelt a rejtély tisztázódása.

Úgy lett, hamarabb, mint gondoltam. A Bazilikánál iszogattam apró kortyokban a délutáni kávémat, amikor S. professzor bukkant fel a járdán. A szintén nyelvész S-t ugyancsak Debrecenből ismertem, és őt is a jó emberek, a segítők közé sorolhattam egyértelműen. Nem annyira az egykor tőle kapott jelesért – ami jár, az jár –, inkább egy évvel későbbi beszélgetésért, amikor pedig semmi jóra nem számítottam.

S. éppen a karrierje csúcán járt, nemrég nevezték ki rektornak, és nem hiszem, hogy emlékezett rám, viszont tudni akarta, hogy ki vagyok, kéthasábos cikkem rövid kisiklás-e csupáncsak, vagy komolyabban veendő metamorfózis, amelynek során az ókortól mindmáig oly sok értelmetlenül tollforgató vált már valóságos felforgatóvá.

Régi szép idők a lassan hűlő, langyosodó hamisgulyás-kommunizmusban, amikor még szava volt az írástudónak, és ezért a szóért New Yorkból irigyeltek bennünket odahaza levegőnek nézett világklasszisok; akkor már évek óta rendszeresen dolgoztam az egyetemi újságba, és jóllehet dőlt betűkkel szedett, keretes tárcáim lírai belvilágától általában nagyon távol állt a politika szennye, akkor egyszer kivételt tettem, és határozott görbe tükröt tartottam a KISZ elé, és most reményekkel telve oldom fel a betűszót, vagyis szívből remélem, hogy ilyen álcázásban ma már sokan nem értik: KISZ tehát azt jelenti, Kommunista Ifjúsági Szövetség, és őket gúnyoltam ki kicsit Franz Kafka eszközeivel, azaz a kor mismásoló gyakorlatát felfüggesztve inkább erőteljesen.

És ezért hívatott a rektor is mindjárt a megjelenés másnapján; nem mondhatnám, hogy örültem a magas szintű érdeklődésnek. Horger Antal, Antal úr jutott eszembe és a róla elnevezett nyelvészeti törvény, meg Lidi nénémnek öccse itt, Batu kán pesti rokona, és nem szerettem volna úgy járnai, tudniillik kicsapatni, kiesni, mint a Horger-törvény inkriminált magánhangzói. (Nota bene: a szegedi egyetem akkori fura ura a húszesztendő József Attilával szemben a magánvéleményét fogalmazta meg – maradj te csak költő, maradj fölöslegesnek! –, a hivatal szigorát ellene nem alkalmazta.)

Úgy emlékszem, csöngetni kellett, zárva volt az oroszlanbarlang. Hát csöngettem, majd egy életem, egy halálom, átléptem a küszöböt, és behúztam a nyakamat, de tágas irodája közepén állva várt, és mosolyogva fogadott a régi ismerős és újsütetű potentát, majd elem jött, a kezét nyújtotta, és kényelmes hellyel kínált igen keresetlenül.

– Kávét, teát? – kérdezte még mindig nagyon barátságosan, és akkor már sejtettem, nem lesz itt szócsata, kicsapással fenyegetőzés, nyugodtan ellazulhatok.

Az ezután következő beszélgetés talány volt, és valójában talányos még mindig, csak annyi tudható, hogy szóba se jött az állóvizet felkavaró újságcikk, annál inkább mindenféle apróság, bölcsen semmitmondó ez meg az; úgy beszélgettünk, ahogy illik jelentős kor-, anyagi, rangbéli, világnézeti és egyéb különbségek esetén, kerültük a kényes témákat, a versenyszellemet, óvatosan nyájaskodtunk egymással, maradtunk a megbízható felszínen. Távolabbi rokonok társalognak így, másodfokú nagybácsi és az utoljára rácsos ágyban látott unokaöccse, és a kávé mellé szervírozott száraz, de mégse ízetlen tereferé-sütemény most is a konszolidált béke, egyetértés édességét szimbolizálta, és igazi csodát eredményezett: otthon érezhettem magamat a rendszert képviselő, mégse taszítóan ellenszenves rektornál, pedig alig valamivel korábban

még azt hittem, szigorú raportra rendelt magához, és lesz majd nekem nemulass a továbbiakban!

Mai ésszel arra tippeltem, hogy a hátára tett púp, nyögvenyelős pártfeladat lehetett a behívásom – a KISZ-ben kétségtelen tény, hogy voltak ellenségeim –, és ha eleget is tett az elvárásoknak, csak tessék-lássék, kényszeredetten, és miután meglátott és felismert, úgy döntött, hogy nem égeti magát előttem, és egyáltalán nem is kérdez rá a gyorsan népszerűvé vált, pártkörökben viszont alighanem botrányosnak ítélt újságcikkemre.

Így volt, nem volt így? Ő nem mondta, és saját érdekemben én se firtattam, de a lényeg azért kiderült virágnyelven is: én nem akarok forradalmat kirobbantani, és ő se tart az ellenségének. Sőt állítom, hogy rokonszenvvel tekintettünk egymásra, és ha nem is biztatott, hogy csak így tovább, fiatalember, valami hasonló üzenetet közvetített akusztikán túli gesztusaival.

És ez nem változott később sem: miután Rostockkal véget ért a debreceni diákkorszakom, érdekesmód többször találkoztunk Pesten is a furcsa véletlenek akaratából, és mindig megálltunk egy-egy röpke beszélgetésre, mindig volt egy-egy kérdésünk és válaszuk a másiknak, szóval ha csak felületen is, tovább ápoltuk a barátságunkat.

Ott a Bazilikánál mégis szinte vádként olvastam a fejére:

– *Cebimde çok küçük elma var!* – és árgus szemmel figyeltem arcának rezdüléseit.

Nem a hóhért akartam én akasztani, régi tanáromat vizsgáztatni, dehogyis, viszont nagyon érdekelt, miért titkolták el előlünk, tartották meg maguknak ezt az erős nyelvi bizonyítékot. Valami magyarázkodásra számítottam hát, a mundér becsületét védő kifogásokra, csak arra nem, hogy újdonságot közlök vele éppen, mondatomat akkor hallja szemlátomást először, és nem báná, ha lefordítanám.

– Ez mi? – kérdezte a legdirektebb módszerrel, ahogy az óvodában kérdezik a kiscsoportosok.

Meghökkenem, mit mondjak, először szembesülhettem, és mindjárt a szakma élvonalát tesztelve, a finnugrizmus eme rákfenéjével. Hogy a „tan” egyik legfontosabb alappillére a török nyelvek tökéletes lesajnálása, a nemtudásból szerzett biztonság, hogy nem vagyunk mi rokonok, mert azt mondták, és elhittem, és fut velem a szekér töröktudás nélkül is, sőt úgy fut igazán. Egyébként is örök fogadalmat tettem már a doktoravatón, hogy török nyelvkönyvet én kézbe nem veszek, ha addig élek is, beérem az innen-onnan összegereblyézett mendemondákkal.

Akkor láttuk utoljára egymást, így kívánta meg a figyelmes főrendező is.

***

Kakuk Zsuzsa turistáknak készült társalgási zsebkönyve segített a továbblépésben. Kisméretű kiadvány nyelvtannal: ez utóbbi miatt vettem meg; a nyelvtan még a finnugristák érvelése szerint is fontosabb a szavaknál a nyelvrokonság eldöntésében. És eldőlt; számomra végérvényesen. A tengerből a csepp után immár csöbörszámra merítgethettem. Hasonlít, hasonlít, hasonlít, ujjongtam a tenyérbe simuló, vékony könyvet tanulmányozva, és csak azt nem értettem még mindig, miért kell ezt eltitkolni, kinek az érdeke, hogy így legyen, kinek jó, hogy ne tudjunk erről a gyönyörű és izgalmas nyelvi összefüggésről. Ugyan kinek használ, használhat az igazság ilyen megrögzött elhallgatása?

Annyit mindjárt az elején, laikusnak kiképzett profiként is sejtettem, hogy a törököknek nem, hiszen az azért a levegőben van és volt Magyarországon és mindenütt a magyar közösségekben, hogy a ki-, de legalábbis letagadott atyafiak testvéreknek tekintenek bennünket, az egymással vívott véres háborúkat pedig régen túlhaladott testvérharcoknak, és nem akarnak ma már tőlünk semmi egyebet, csak a sokkal régebbi barátság és testvériség, közös múlt és származás emlékének békés, jó szándékú ápolását, elismerését.

Ezek után adódott a kérdés számomra: mi a teendő, hogyan szolgálhatnám szerény tehetséggel a nagy és nemes, ámde cserbenhagyott ügyünket, a török-magyar nyelvrokonságot? Úgy döntöttem, egyelőre kivárok, hallgatok a felfedezésről, különben is van még mit tanulnom bőven, mielőtt nyilvánosan mindezekért szót emelhetnék.

Egy török-német nyelvkönyv éppen megfelelt a követendő céloknak, és itt kell felhívnom a figyelmet, hogy nincsen használható török-magyar nyelvkönyv, és nagyon sokatmondó ez a hiány is; a háttérben nyilván ellenerők dolgoznak, nehogy már a letagadott igazság olyan könnyen napvilágra kerüljön.

Engem viszont nem lehetett továbbra is mesterséges sötétségben tartani, és köszönet ezért a Langenscheidt Könyvkiadónak.¹ Ismét csodás kincsek birtokába jutottam, az előző kis könyv szükségképpen szűkös kínálata immár kiszélesedett, 21 leckére tagolva igazi körképet kaptam erről az ismerősen ismeretlen, elbájoló (törökül: *büyüleyici*) idiómáról.

A nyelvkönyv persze akármilyen dicséretes munka, mindig csikorog egy kissé, mondatai a legjobb szándékkal is erőltetett illusztrációk, időleges használatra készült eszközök, az igazi nyelvi élmény jobbra csak átdereng rajtuk. A kiteljesedés, a fényözön ettől még nagyon messze van, és úgy hívják, hogy szépirodalom. Vajon eljuthatok odáig?

A fontolva haladás régen bevált gyakorlatát követve egy iskolai történelemkönyvet szemeltem ki magamnak (MILLÎ TARIH II = Nemzeti történelem II.), és ez ismét jó ötletnek bizonyult, ráadásul kétszeresen gyarapított tudásban, a didaktikus voltában is élő nyelven túl a másik fél szemszögéből vethettem egy pillantást a régi harcok közös történetére. Nagyon érdekes volt, mondhatom, alkalmanként felemelő is. Elismerést, rokonszenvet, tiszteletet sugárzott a könyv, a győző századokon átívelő nemes gesztusát, a régi magyar erények jelenben is érvényes, lovagi korokból átörökölt megbecsülését.

A Niyazi Akşit nevével jelzett összeállítás alkalmasint telefonkönyv jellegű, harcterek és harcok, elfoglalt és leigázott régiók és országok, városok és várak évszámokkal nehezített, pontosított felsorolása tölti ki a lapokat, az erősen korlátozott terjedelem keretei közt nemigen jut hely bármiféle részletezésre. És mégis, az újvári győzelemről megemlékezve Niyazi Akşit nem mond le a történelmen túllépve némi nyelvészkedésről. Íme a rövid kitérő teljes terjedelmében: *Uyvar 'in alınışında Türk askerinin gösterdiği fedakârlık ve kahramanlık uzun yıllar unutulmadı „Uyvar karşısında bir Türk kadar güçlü” sözü atasözü haline geldi.* Magyarul: A török katona újvári csatában megnyilvánuló áldozatkészsége és hősiessége nem felejtődött el hosszú évek után sem, és az „olyan erős, mint az újvári csata töröke” formában vált szólásmondássá.

---

¹ Dr. Heinz F. Wendt—Prof. dr. Muammer Caner: Langenscheidts Praktisches Lehrbuch Türkisch. Ein Standardwerk für Anfänger. Langenscheidt KG., Berlin, 1984.

Mindenen túl és mindenekelőtt igen feltűnő a simaság és természetesség, amellyel a magyar helységnevek után a török szavak felsorakoznak; perfekt az illeszkedés, és a tartalomtól függetlenül idézi a réges-régi kapcsolatokat.

Az Oszmán Birodalom három kontinensre terjedt ki, így, amikor bekövetkezett, globális volt az összeomlás is, okait elemezve nyilván csínján kell bánni a lokális eseményekkel, de Niyazi Akşit mégis a bukás legfőbb okai közt említi, hogy többször voltak Magyarországon háromszázezer fős veszteségeik, és a nagyon véres összecsapások mindkét felet megrendítették, nemcsak bennünket, hanem velünk együtt a számok tükrében sokkal nagyobb és erősebb Oszmán Birodalmat is.

***

Cseppben a tenger, zsebben az alma, könyvben az óceán; egy H. C. Armstrong nevű szerző Atatürkről szóló, törökre fordított életrajza – az előszót, az *önsöz*-t egy bizonyos Emil Lengyel (!) (?) írta –, majd Sabahattin Ali, Halikarnas Balıkcısı, Leyla Erbil, Sait Faik, Yakup Kadri, Orhan Kemal, Aziz Nesin, Ömer Seyfettin, valamint Haldun Taner egy-egy novellája mutatott további utakat a török nyelv szépséges és vonzó, ismerős és egzotikus rejtelseibe.

Orhan Pamuk a kiteljesedés, a fényözön és ízözön és színözön és zöld és tarka fűözön egy komplementer pipaccsal a közepén: a *Benim adım Kırmızı*, A nevem Piros című remekműre gondolok és Tasnádi Edit fordítására.² A kettőre együtt, és itt azért elidőznék kissé: nekik, kettejüknek köszönöm, hogy mindjárt a cím jóvoltából továbbfejlődött a török, sőt a magyartudásom...

Hogyhogy a magyar is? Máris elmondom. *Kırmızı* csupa mély hangrendű ı-vel tehát azt jelenti: piros, de látni kell, hogy *kırmızı* a szótest tekintetében a karmazsin megfelelője, és ez a karmazsin mindig bizonytalan szín volt számomra, inkább a feketére tippeltem talán a bakacsin hasonló csengésétől félrevezetve – de amióta a két művel megismerkedtem – régi módszeremet ismét bevetve mondatonként együtt olvastam őket –, azóta tudom, hogy a piros a nyerő, ha a karmazsin a tét ebben a valódi vesztest nem ismerő kulturális rulettjátékban.

És a cseppmondat is rögtön kiegészülhet: *Cebimde çok küçük kırmızı elma var*; az Altáj ízletes gyümölcsei (törököbben: *lezzetli yemişleri*) önmagukat kínálják.

***

És most Orhan Pamukot félretéve remélt olvasóim érdekében csökkentem az iramot, és egy célnyelvi *atasözü* – atyaszó – közmondás segítségével már is megkezdem az alapszintű (súlykot el nem vető) törökoktatást. Íme az első *atasözü* pontos helyesírással:

Çok kucaklayan az devşirir.

A török szövegek ma már szerencsére latin ábácéval írónak (ez is az országot megmentő Mustafa Kemal Atatürk érdeme), így olvasatuk nagyon egyszerű, csak a néhány módosító jel szerepét kell ismerni, a többi megy, mint a karikacsapás. Tehát: ç = cs, ş = s, és a bölcs mondatot

² Orhan Pamuk: A nevem Piros. Libri, Budapest, 2017.

rögtön elolvashatjuk. Azzal a kiegészítéssel, hogy a c „simán” dzs-nek ejtendő a *kucaklayan* szóban. Az y=j ejtés úgyszólván automatikus.

Folytassuk a szavak megfejtésével! *Çok* = sok; lám, mindjárt az első szó, és nagyon fontos alapszó, az alapszókincs része majdnem ugyanúgy van törökül, mint magyarul és ugyanazt is jelenti, tehát a közeli rokonságunk fényes bizonyítéka.

Kucaklayan = ölelő így egészben, de ha szétbontjuk, újabb hasonlóság mutatkozik meg. A szótó *kucak* jelentése „öl” testrészt, testtáj értelemben véve. *Kucak-la-mak* = öl-el-ni, és itt már észrevehetjük, hogy törökül és magyarul egyaránt az l mássalhangzóval képezhetünk ígét főnévből.

További, ha úgy tetszik, anatómiai példák: *ayak* = láb, *ayak-la-mak* = láb-al-ni, *baş* = fej, *baş-la-mak* = kezdeni, de azonos képzéssel más jelentésben: fej-el-ni.

Érdekesekek azok az eltérések is, amelyek szintén „rokoniak” a különbségek dacára, egy eurázsiai (ázseuriai) kirakósjáték részei, és szórakoztató formában mutatják meg a közös elemek különféle összerakásának módozatait és velük együtt az értelmezés más-más lehetőségét.

A magyar fej szó (eredetibb formájában fő; lásd: főm, föld, feje) törökül tehát *baş*, és tagadhatatlan, hogy a két szó között alaki hasonlóság nem lelhető föl, de vegyük a képzett formákat, és előttünk a kirakósjáték: ami itt a be-fej-ezés, az ott a kezdet, *baş-la-ma*, viszont lássuk meg, hogy ez csak első pillantásra erős antagonizmus: ha Szalafőre, Körösfőre, Jósvafőre gondolunk, a magyarban is észrevehetjük fej, azaz fő és kezdet, tudniillik a folyók forrásának, kezdetének összefüggését. Ugyanezt az összefüggést láthatjuk a hét-fő szóban is.

Kucaklamak ugyebár azt jelenti: ölelni, és jóllehet a szótövek itt sem hasonlítanak, induljunk ki visszafelé az ölel tövéből, és a magyarban is olyannyira gyakori e ~ ö váltakozásból (fel-föl, vödör-veder stb.), és máris ott vagyunk az el ~ öl szópárhuzamnál. Ez az el ~ öl, azaz kéz jelentés rejlik benne az ölel szóban, továbbá az egy öl fa, valamint az öltre megy (olaszul: *venire alle mani, la mano, le mani* = kéz, angolul: *come to grips, grip* = fogás, megragadás, németül: *handgreiflich werden, Hand* = kéz) kifejezésben.

Az = csekély; az *atasözüben* a *çok*-kal ellentétpárt alkotó *az* az *azalmak*: csökken jelentésű ige szócsaládjába tartozik, a magyar rokonságba meg egy olyan szó, amelynek fénye az olvasztott aranyat idézi, és a nap felé tartott tokaji borban ragyog fel: az aszú ez a szó, és általa, az aszúszőlő által válik a királyok borává a borok eme világhíres királya évszázadok óta. Közelebbről az aszú az aszik ige melléknévi igenévből főnevesült alakja, és nyilvánvaló a kapcsolata török rokonaival; az aszúszőlő, ahogy az aszalt gyümölcs nedvességet veszítve zsugorodik össze, csökken térfogatában. *Az olsun, uz olsun* (*olsun*=legyen, *uz*=szép/jó), vagyis „kevés legyen, de jó”, részesítik előnyben a törökök is a minőséget a mennyiséggel szembeállítva.

Devşirir = szed, gyűjt. A törökben sokszor az is hasonlít a magyarra, ami megfoghatatlan, és ez igaz a *devşirir*-re is. Az ige egyes szám harmadik személyű, de ezt nem jelöli személyrag, mivel azonban az összes többit igen egyes és többes számban is, a jelöletlenség, az úgynevezett zéró morféma hordozza a jelentést, és ez is ugyanígy van magyarul: szedek, szedsz, szed, szedünk, szedtek, szednek; szed a lecsupasztított igető, de helye és jelentése egyértelmű a ragozási paradigmában; a zéró morféma rendkívül elegáns nyelvtani megoldás, ráadásul közös kincs, amely hitelesen mutatja a magyar és a török (türk) nyelvek gazdaságos építkezését.

További anyagtalan hasonlóság a *devşirir* mondatvégi helyzete: a jól szerkesztett magyar mondatokat is jobbra az ige zárja le, ha a magyar szórendet leegyszerűsítve szabadnak is mondjuk.

Az *atasözüü*t most már egészében lefordíthatjuk:

Çok kucaklayan az devşirir.

(A) sokat ölelő keveset gyűjt.

Azaz nem annyira „szöszmötölőn”, *söz* szerint: Aki sokat markol, keveset fog – és legyen ez a folytatás jelmondata is.

A folytatásban a már említett Langenscheidt nyelvkönyv vezessen bennünket (így is) fényes utunkon (*yolumuz açik olsun*), mielőtt azonban elindulnánk, merítsünk erőt a finnugrizmus rövid történetéből és a benne foglalt tisztesen sárgult fóliánsok lapjain őrzött óriási, sőt kétszeresen óriási poénból, amely a visszalövő nagyágyú esete, lévén pedig Hunfalvy és Budenz nevével hitelesítve, a finnugristák számára teljességgel cáfolhatatlan. Tehát:

A finnugrizmus nagyon rövid története kedvcsinálónak a török nyelv tanulásához

A finnugrizmus „csillagórája” (hogy ezzel a megkapó germanizmussal utaljunk az erős germán vezérfonalra az egykori események szövedékében) valóban csillagászati eseményhez kötődik, és előrevetíti a finnugor tanok egyik mumusát, a műkedvelő nyelvészkedés rémét: a csillagóra, különleges konstelláció szereplői mint csillagász jezsuiták, nem mint nyelvészek jutottak el 1769 nyarán Észak-Norvégiába VII. Keresztély király meghívását követve.

Az égi esemény, amelynek szemtanúi lehettek (Sajnovics János és Maximilian Hell, a bécsi csillagvizsgáló ugyancsak jezsuita igazgatója) a Vénusz Nap előtti átvonulása volt, azért mentek oda, azért fogadták őket, és csak mellékesen szándékozták ellenőrizni a finn-magyar-lapp nyelvi rokonságról körbejáró mendemondákat.

Mára viszont megfordult a helyzet: századokkal később ez utóbbiért beszélünk róluk, tartjuk számon őket a magyar tudományosság történetében. Sajnovics 1770-ben megjelent főműve, a *Demonstratio. Idioma Hungarorum et Lapponum idem esse* alapján; a munka úttörő jellegű nemzetközi szinten is: a modern nyelvtudomány, az összehasonlító nyelvészet egyik igen korai zsengéje, az indogermán (indoeurópai) nyelvészek első komolyabb dolgozatai ennél későbbi keletkezésűek.

Sajnovics tehát valami nagyon újat kezdett akkor, így nem csoda, hogy az ő művéből is kimutatható a mindenkori neofiták, zelóták, bátor felfedezők túlfűtöttsége, kényszeres hajlama a nagyotmondásra. Mert mit is állít mindjárt könyve barokkosan hosszú címében? Nem kevesebbet, mint azt, hogy „a magyar és a lapp nyelv azonos”, és ezt azért kissé nehéz szó szerint vennünk, kiváltképp, hogy igazságát ma már nem probléma ellenőrizni.

Nézzük is meg tüstént azt a szöveget, vagyis a Miatyánkot, az Úr imáját, amelyet Sajnovics, a szerzetes csillagász, a bölcsészkedő utazó első bizonyítékul annak idején egy jámbor lappal elmondottot magának. Az ima szövegét ma már könnyen megszerezhetjük, nem kell érte elkocsiznunk Lappföldre; A Miatyánk 121 európai nyelven című kiadványnak köszönhetően minden jobb könyvtár (belső) polcán megtalálható. Íme a Miatyánk északi (?) lappul:

Áhčče min, don guhte leat almmiin!

Basuhuvvos du namma,

bohtos du riika.

Šaddos du dáhttu movt almmis nuvt maiddai eatnama alde.

Atte midjiide otna beaivvi min juohke beaivvalaš láibamet.

Ja atte midjiide min velggiideamet ándagassii,

nuvt go mi ges ándagassi addit min velggolaččaidasamet.

Ja ale doalvvo min geahččalusa sisa.

Muhto beaste min bahas eret.

„Idem esse?” Ez volna azonos? Hogy is mondta Béla bácsi 200 évvel később és ötven évvel ezelőtt? „A meggyőződés legalább 30% többlet a vitás nyelvészeti kérdések eldöntésében, de mi van olyankor, ha az elutasítás meg jószerével százszázalékos? Sajnovics könyve mindjárt a

maga idején erős ellenérzéseket váltott ki a magyar közvéleményből, és ezt a hangulatot fogalmazza meg báró Barsay Ábrahám vicces szállóigéje:

*Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából harcolja nyelvünket!*

Gyarmathi Sámuel a következő profinak nyilvánított amatőr, ő meg nyelvészkedő orvos Kolozsvárt, de aztán 1795-ben Bethlen Elek gróffal Göttingenbe utazott, és ott ismerte meg A. L. Schlözer német tudós finnugrista tanait, és lett aktív finnugrista maga is Schlözer követőjeként, majd szintén latin nyelvű könyvet írt a tárgykörben Sajnovicshoz hasonlatosan. Az 1799-es keltezésű, Göttingenben kiadott könyv címe: *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (A magyar nyelv nyelvtanilag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel).

Ezt az időszakot, a XVIII. század utolsó harmadát tekintik mindmáig a „hőskornak” hazai finnugristáink.

A XIX. század viszonylag békésen kezdődött Magyarországon, szerencsénkre kimaradtunk a fél Európát megrengető Napóleon véres háborúiból, némi gúny és nevetség árán olcsón megúsztuk az egészet, és jóllehet a lipcsei csata egyik kulcsszereplője és ünnepelt hőse a legnagyobb magyar, Széchenyi István gróf, summa summarum a csendes, szerény építkezés jellemzi az időket a hamarosan beköszöntő romantika széles gesztusait, felfokozott érzelmeit megelőzően. És ezt a szellemet mindmáig meggyőzően hirdetik a korszak reprezentatívabb épületei, kastélyok és közintézmények, de valójában „sima” lakóházak is, a klasszicista stílus múltba visszarévedő, de a távolabbi jövőre is igent mondó „minimal art” műemlékei, és ilyenek voltak a társadalmi építkezés víziói is; a lassan elkezdődő reformkor résztvevői, gondolkodói jobbra az óvatos fejlődést tartották szem előtt, nem a „francia betegség” részének tekintett merész megoldásokat, véres ribilliókat.

És nem volt ez másként a pesti egyetemen sem, még nem jött el a nyelvészeti dogmák sárdobáló ideje, még a békét preferálták nyelvészek és irodalmárok, és a kettő, nyelvészet és irodalom nem is különült el egymástól élesen, ahogy Révai Miklós példája mutatja: mindkettőt tanította, miután 1801-ben megkapta a magyar nyelv és irodalom tanszékét; 1802-ben állt először a tanítványok elé.

Az 1752-ben Torontál vármegyében, Nagyszentmiklóson született pap, költő, tudós, rajztanár tehát akkor éppen ötvenéves volt, és sok hányattatás, viszontagság után jutott ebbe a pozícióba. Versei mindmáig híven tanúskodnak eredendő tehetségéről. Íme a „Rózsavirágon megilletődött szeretők” egyik részlete:

*Kerti ékesség, kieszen virágzó
Rózsa, mely szép vagy feshő korodban:
(...)
Jaj, de elmúlik neked is mosolygó
színed, és fonnyadt levelid lehullván
Gyenge bimbódról, elaszik kis ágod
Durva tövissé.*

Egy latin nyelvű, híres szállóige úgyszintén az ő nevéhez kötődik: *Nescimus hungarice loqui!* = Nem tudunk magyarul beszélni! Éppen a székfoglalóján mondta el ezt a máig emlegetett mondatot; még latinul oktattak a tanárok.

Révai tehát célba ért 1802-ben, gondolhatnánk ma, de nem így volt ez akkor, anyagilag semmiképpen sem. 600 forint évi fizetéséből száznál többet tűzifára költött. Sokat kellett nélkülöznie. Munkájában mindazonáltal nagyon lelkes volt, önfeláldozó.

1805-ben jelent meg az *Antiquitates* című könyve, amelyben a Halotti beszéd először vált hozzáférhetővé a nagyközönség számára, sőt 360 lapon keresztül magyarázza, értelmezi, elemzi is ezt a legrégebbi összefüggő nyelvemlékünket. Ugyanebben az évben publikálta az *Elaboratior Grammatica Hungarica* (Bővített magyar nyelvtan) két kötetét. Ez a mű a magyar nyelv első modern értelemben vett tudományos nyelvtana. Művét nagy lelkesedéssel fogadták tanítványai. Mindeközben valósággal éhezett, Mártonfi püspök adományai nélkül nem tudott volna létezni. 1807-ig élt. Alakját Izsó Miklós mintázta meg, a szobor az MTA homlokzatán áll.

Révai Sajnovics és Gyarmathi ismeretében elfogadta ugyan a finnugor nyelvrokonságot, de vallotta, hogy a héber, káldeus, a szír és az arab nyelvvel szintén rokonságot tartunk, így a mai finnugristák szellemében kijelenthető: „déliabos” nyelvész szobra díszíti a tekintélyes kultúrpalotát.

Nyelvtanát említve Wilhelm von Humboldt egyszer azt mondta Pyrker egri érseknek egy baráti beszélgetésben, hogy „a világ egyetlen népének sincs olyan tudományos nyelvtana, mint az, amelyet Révai Miklós a magyar nyelvről írt.”

Gyulai Pál és Toldy Ferenc nevét érdemes még kiragadni utódai sorából, de persze megemlíthető az „istókhalmi” Horvát István is, a „pecsétőr” és egyetemi professzor, és jóllehet a nyelvész Horvátot ma inkább megmosolyogjuk (szerinte Stockholm = Istókhalma), azért ő is komoly tudós volt történelmi minőségében.

A negyvenes-ötvenes évektől felgyorsul a század, gőzhajók diktálják az iramot, eltejed a vasút és a gőzmozdony, a távolságok lerövidülnek, az árucseré nemzetközi méreteket ölt, a vaskohászat fellendül, az eszmék és a könyvek ide-oda utaznak, a fehér foltok rohamosan csökkennek a térképen, felfedezők mérik össze tehetségüket őserdőkből, jégmezőkön, mindenütt, ahol csak lehetőség kínálkozik rá.

Ilyen lehetőség Reguly Antal számára az Ob és Káma folyó vidéke; Julianus barát nyomdokain indul el sok századdal később rokonokat keresni, és útja legalább annyira idealista, mint hajdanán a bátor elődeié. Zsebei gyakran üresek, céljai valójában bizonytalanok, az eredmény kétséges, a közvélemény inkább közömbös, de igazának tudatában rendíthetetlen, és minden erejével azon van, hogy addigra már megszerzett, széleskörű nyelvészeti ismereteit az őshazának gondolt vadonban gyűjtőmunka révén teljesítse ki, kamatoztassa.

A gyűjtés sikerült, és évtizedeken át megbízható alapul szolgált utódai működéséhez. Személye így meghatározó a magyar nyelvtudomány történetében, és ma is illik tudni róla néhány közelebbi adatot. Íme a legfontosabbak:

Reguly Antal 1819-ben Zircen született, alapozó iskoláit Győrött végezte, aztán jogot tanult Pesten, később szétnézett Németországban, innen Svédországba utazott, és ott hallott először részletesebben a finn-magyar nyelvrokonságról. 1839-től két évet Finnországban töltött nyelvészeti tanulmányokkal, utána ugyancsak éveket Szentpéterváron, majd tovább utazott a vogul és osztják területekre. Közel három éven át az ő nyelvüket kutatta, valamint a marit, a

mordvint és a csuvast is ráadásképpen. Lázás megszállottság jellemezte gyűjtését és tanulmányait, legbelső tartalékait kíméletlen módon zsákmányolta ki, de nem kedveztek számára a külső körülmények sem: bár támogatták itthonról, sőt az oroszok is némiképp, útját, útjait mindvégig nélkülözés kísérte, hideg, fagy és hó, az önkéntes számkivetettség szükségszerű velejárói. Viszont nem hiába dolgozott, és sokat elárul munkája minőségéről, hogy a nyelvészetben túlnövő feljegyzései később az orosz földrajztudományban hasznosulhattak.

Miután hazatért, Hunfalvyval kezdte meg a távolból hazahozott, hatalmas mennyiségű anyag feldolgozását. Az együttműködés nem sokáig tartott, a tragédia éppen a viszonylagos nyugalomban következett be, elpattant a túlfeszített húr, meghalt Reguly Antal kevesebb, mint negyvenévesen. Írásait, jegyzeteit Hunfalvy örökölte meg, és folytatta eleinte egyedül, majd a fiatal Budenz bevonásával a gazdag hagyaték feldolgozását. Reguly--Hunfalvy--Budenz; ez a három név jelöli a finnugrizmus XIX. századi csarnokának három tartóoszlopát.

Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál 1810-ben a szepességi Nagyszalókon született és élt 1891 novemberéig: neki tehát hosszú élet adatott, hosszú és sikeres pálya a kultúra és tudomány különféle területein. Késmárkon és Miskolcon diákoskodott, majd ügyvéd lett és a jogtudomány tanára a késmárki kollégiumban.

1841-től tag az Akadémián, 1843-ban bevásztották a Kisfaludy-társaságba is, akkor költözött Pestre, lett a főváros szellemi életének egyik jelentékeny alakítója. 1850-től a Toldy Ferenc szerkesztette Uj Magyar Muzeumnál tevékenykedett.

Az ötvenes években kezdte meg a tüzetesebb nyelvészeti munkát. Témája eleinte a finn--magyar, később a török--magyar--finn nyelvhasználat azzal az eredménnyel, hogy **„a magyar nyelv közepett van a finn-ugor és török nyelvek közt”**.

Pályájának ezt a szakaszát, amikor tehát magától értetődő természetességgel hirdette a finnugorral együtt a török nyelvrokonságot, a XXI. századi finnugristák manapság kötelező egyetértésben ifjonti eltévelyedésként interpretálják, de hogy ez mennyire az igazság elferdítése, bizony az idős, azaz az úgynevezett „ugor-török háborún” túli Hunfalvy szavaival igazolható; lásd az alábbiakban.

1856-ban indította meg a Magyar Nyelvészet című folyóiratot. Ebben is az altáji (türk) nyelvtudomány szempontjából vizsgálta anyanyelvünket.

1859-ben már Reguly halála után adta ki a világ teremtéséről szóló vogul mítoszgyűjteményt; ez az első nyomtatott szövegközlés az aprócska nép (máig meglehetősen szomorú) történetében. Ezután következett a *Vogul föld és nép*; anyaga jobbra a Reguly-hagyatékából áll, de Hunfalvytól származik a terjedelmes bevezetője. 1872-ben jelent meg *Az északi osztják nyelv*; mindkettő evangéliumi szövegeket tartalmaz nyelvtannal és szöszedetekkel.

Egy évtizeddel később adta ki *Nyelvtudomány és nyelvészet* című füzetét, ebben az aktuális nyelvészet és nyelvtanítás kérdéseit vizsgálja.

Életének utolsó húsz évében a néprajz és az őstörténet problémái foglalkoztatták.

És most essék néhány szó Joseph Budenzről; vele teljesedik ki a triumvirátus: ahogy Reguly Hunfalvyt, úgy vezette be Hunfalvy Budenzet az úgyszólván útközben kifejlesztett finnugor diszciplínába. Nem mindegy a „honnan?” kérdés sem: **eredetileg turkológus, a török--**

magyar nyelvrokonság híve Joseph Budenz is, de később se fordult szembe élesen a korábbi meggyőződéssel, és ennek is megmaradt az írásos bizonyítéka.

De kezdjük az elején, Joseph Budenz születésével. Ennek éve 1836, helye pedig Rasdorf, idilli (gemütlich) falucska Fulda mellett Németországban. Igen, a mostanság József néven emlegetett férfiú, akárcsak Fischerék excentrikus Joschkája, a későbbi szövetségi külügyminiszter, anno dazumal németek közé született németnek, és sokáig semmi nem utalt majdani „jóskaságára”. Igaz, nyelvészeti vénája hamar megmutatkozott; már egészen kicsiny korában buzgón tanult latinul és görögül a falu plébánosától. A gimnáziumot Fuldában, az egyetemet Marburgban és Göttingenben végezte, szanszkrit nyelvet tanult, latint, görögöt és perzsát stb., és megismerkedett az indogermán nyelvhasználat akkoriban kialakult rendszerével is.

Sorsának további menetére nézve egy találkozás döntő jelentőségű: Nagy Lajosnak hívták újsütetű, egzotikus barátját. Budenzet hamar lenyűgözte a magyar nyelv különleges volta, Nagy révén mindjárt hozzácsapódott a göttingeni magyar fiatalok, ott tanuló diákok vidám társaságához, és hamarosan már Arany Jánost szavalt eredetiben, és új barátai közt a magyar társalgást is szorgalmasan gyakorolhatta. **Mindeközben irányult rá figyelme a turkológiai tanulmányokra, így az, hogy a magyar közel áll az altájiakhoz, természetes tapasztalat volt az ő számára is.** Ezután történt, hogy Nagy Lajos útban hazafelé Erdélybe elidőzött Pest-Budán, felkereste Hunfalvyt, és beszélgetés közben Budenzet is megemléltette. Hunfalvy ezután kezdett levelezni Budenzcel, majd meghívta Magyarországra.

Budenz 1858 májusában gőzhajóval érkezett; Pest és Buda látványa a hegyekkel, a várral és a Duna-parti pompás épületekkel mindjárt rabul ejtette; ilyesmiről ábrándozott otthon, és az álmok, lám, igazolódtak. Első útja Hunfalvyhoz vezetett, a fogadtatás igen barátságos volt, szívélyes és hathatós.

A nyarat Debrecenben, a vendégszerető Lugossy professzornál töltötte; családtagnak tekintették, kézzel kézre adogatták Debrecenben is. Ősztől tanár a székesfehérvári ciszterciánál: két évet töltött ott, németet és görögöt tanított, közben a Magyar Nyelvészethez küldözgette tudományos dolgozatait. Ellátogatott a Székelyföldre is, majd leírta ezt a mondatot: „A székely földet ... az élő magyar nyelv klasszikus földjének lehet nevezni!” – milyen igaz mindmáig!

1860-tól ismét Pesten görög nyelvet tanított kiváltságos fiataloknak. 1861-ben az Akadémián könyvtárosi állást kap, majd rendes taggá választják nyelvészeti érdemeiért. Még csak 25 éves. **Ezidőt egyszerre folytatott finnugor és türk tanulmányokat, eszébe nem jutott, hogy kétségbe vonja bármelyik jelentőségét a magyar nyelvtörténetben.**

1868-tól egyetemi magántanár, 1872-től az altáji összehasonlító nyelvészet professzora lett.

És ezt a nem bagatell eseményt ajánlatos pontosítani. **Az új munkahely hivatalos fejléce: Altáji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék, ahol is „altáji” mindenekelőtt a türk nyelveket jelenti, és semmiképp, utoljára sem a finnugrokat.** Elképzelhető, hogy Budenz ekkor ízig-vérig finnugrista lett volna, finnugrista mai értelemben véve, azaz a török rokonságot elvető, türelmetlen doktriner? Személyének, pályájának akár csak felületes ismeretében kijelenthető, hogy nem; Budenz olyan ember volt, amilyen, de világ életében önzetlenül, nemes célok

mentén szolgálta a magyar tudományt, kicsinyes szempontok, hiúság vagy karrierizmus sose befolyásolták a döntéseiben.

Nyilván becsülettel, jó szívvvel vállalta a tanszékvezetést, mert nem volt oka kétségbe vonni, nyelvünk sokszorosán kötődik a törökséghez is.

Tény persze, hogy idővel a Regulytól hátramaradt anyag befolyására Budenz csakúgy, mint barátja és tudóstársa, Hunfalvy mindinkább a finnugrizmus szószólója lett, de ez nem jelentett radikális szakítást a régi meglátások, tanulmányok, kutatások eredményével, sőt mindig vallották, hogy a széleskörű rokonságban helye van a törökségnek is.

És ezen, hiába állítják a jelenben az ellenkezőjét, nem változtatott a manapság „ugor--török háború”-ként felcímkézett nyelvi vita sem; szögezzük le mindjárt; erősen túlzó, bombasztikus, megtévesztő már a pusztá elnevezés is: dehogy volt az háború, és végképp nem valami mohácsi vész 2. győzelemmé áttranszformálva. Két bölcész úr, Hunfalvy és Budenz egy harmadikkal, Vámbéryvel vitázott, és nem esett különösebb bántódása senkinek, volt egy kicsi sértődés, de a szakmai vita egészére határozott kulturáltság jellemző, nem úgy, mint a finnugristák jelenlegi hangnemére, sértődéssel elegyített bosszúszomjára.

Mikor kezdődött az ugor--török, több epizódból álló szócsata? Úgy tartják, hogy 1869-ben. És mikor fejeződött be? Legkésőbb 1883-ban. Utóbbi évszámot tekintik a mai finnugristák vízváltónak. Úgy veszik, a török nyelvrokonság gondolata ekkor elbukott, a bukás pedig végleges, befejezett tény, török rokonságról attól kezdve nem beszélhetünk. Pedig dehogynem, ahogy beszélt maga Hunfalvy és Budenz is, mint kiderül az alábbiakból. Hunfalvy idézett szavai 1884-es keltezésűek, így a finnugrista „Endsieg” (végső győzelem) már csak általuk is rögtön lenullázódik. Íme:

„Minthogy a finn-ugor nyelvek és a török-tatár nyelvek egy nyelvi ágból, az uralaltajságból fakadtak ki és azon növekedtek fel, okvetlenül sok közösséget is mutatnak. Egyik szembetűnő közösség a szótők hangzóinak uralkodása, minélfogva alhangzójú szótőhöz csak alhangzójú képzők és ragok (gondos-nak), felhangzójú szótőhöz pedig csak felhangzójú képzők és ragok (emberség-nek) járulhatnak. Ámbár a hangzóknak eme illeszkedése, harmóniája nem mindegyik uralaltaji nyelvben egyaránt mutatkozik is, az mégis az egész uralaltajiságot különbözteti meg a többi ázsiai és európai nyelvfajoktól.

Ezen szembetűnő közösségen kívül vannak közös szók is az uralaltajiságban. P.o. a magyar al a finnben is al, a törökben is al; a magyar val (való volt) a finnben ol, a törökben is ol (v. bol); a magyar el (el-é, el-ső stb.) a finnben el, a vogulban el, de a törökben is el, il (el-ik, il-ik = első), a magyar kép (mi-képen, az-képen) a vogulban kiep, a törökben gibi, a magyar sok a cseremiszen suko, finnben sakea, törökben çok stb. A névmások közül csak a finn min-ä én s a tatár men, törökben én; a finn sin-ä te, s a török-tatár sen te szókat említem. Látni való, hogy az uralaltajiság nincsen közös szók híjával.

...

Ámde a közösségeken felül találunk mind szókban, mind idomokban sokkal több sajátosságokat, melyek a külön-külön nyelvbokrokat jellemzik; minél fogva a finn-ugor nyelvbokrot nem lehet török-tatárnak, s ezt nem lehet finn-ugornak tartani. Az általános közösség az általános rokonságnak mutatója: de a szorosabb rokonságot bizonyos jelenségek emelik ki az általános

rokonságból, melyek egyszersmind azt mutatják, hogy az illető nyelv a finn-ugor vagy pedig a török-tatár nyelvbokorhoz tartozik-e.”³

A vita tehát részletekről folyt, arányokról, ragozásról, szavakról, a lényegben, abban, hogy a török nyelvek is a rokonságba tartoznak, egyetértés volt. És ugyanezt írta lényegében Budenz is a vita összegzéseként:

„Nem is ezt mondom én, hanem azt, hogy az említett egyezések olyanok, amelyek az altajiságból erednek, s így nem a külön vált magyar nyelvnek valamelyik más altaji csoportbeli nyelvhez való különösebb rokonsági viszonyát bizonyítják, hanem csak az összes ugarsági csoportnak (illetőleg az ugor alapnyelvnek) a többi altaji csoportokhoz való rokonsági (egybetartozási) viszonyának feltüntetői.”⁴

***

A finnugrizmus mai rendszere – nevezzük néven a gyermeket – lebutított változat, elszegényítés, a nyelv részbeni megfosztása gazdag gyökérzetétől. Önkéntelen tolul föl a kérdés, miért van ez így, miért kell kizárnunk a rokonságunk köréből a hozzánk húzó, sokszor tízmilliókat. A tudomány kényszerítő hatására bizonyosan nem, mert milyen az a „tudomány”, amely azon alapszik, hogy eltitkolok valamit mások, sőt önmagam elől, majd ordítva mantrázom, amit a húsosfazék közelében tartózkodók kegyeskednek engedélyezni. Szánalmas, kisszerű gyöngöseségre valló ez a gyakorlat, és oka vagy az ismeretek teljes hiánya – „ez mi?” kérdezte S. professzor annak idején nagyon őszintének tűnő értetlenséggel – vagy a szolgalelkűség: tudom, mi az igazság, de hallgatok, mert így kívánják meg a bornírt kollégáim, feljebbvalóim. Nagyon rossz a kettő vegyülete is: nem tudás és nem akarás együtt nyögéssel vagy anélkül.

Van egy jelzős szerkezet, amely afféle szellemi paravánként működik, mindent eltakar a finnugrizmus jelenlegi gyakorlatában: „török jövevényyszó”, mondják, és elbújnak mögé: „török jövevényyszó” – ez ment át a köztudatba is. Ott azonban, ahogy a szimplifikált fogalmakkal gyakran megesik, még ferdültebb jelentésben használják: az állandósult összetétel hívójel: a hódoltsági „150 év” felidézője. Akkor kölcsönöztünk török szavakat, gondolja, és mondja is a kívülállók tömege, és nem tehetnek róla, erre sincs sok finnugrista kommentár; nem érdekük túlhangsúlyozni, hogy a hódoltsági jövevényyszók száma elenyészően csekélyke, és azok többsége is elavult, mai nyelvünkben jószerevével kirostálódott.

Akörül meg még nagyobb a csönd, hogy az igazság meg ezzel szemben az, hogy a török-magyar nyelvi közösség igen-igen ősi gyökerű, ráadásul máig első pillantásra szembetűnő jelenség, amely a nyelvtan mindhárom síkján, a hang-, szó- és mondattan számos pontján, területén megmutatkozik, úgyhogy nem kell hozzá más egyéb, csak némi tájékozódás a török nyelvtanban és szókincsben; és éppen ez a cél a hátralévő lapokon, egy régi szellemi utazás remélhetőleg minél kollektívabb megismétlése. Ehhez kívánok jó és laza tanulást, tanulással

---

³ Hunfalvy Pál: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értekezések az MTA Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből. XI. kötet: I. szám. Bp. 1884.

⁴ Budenz József: Egy kis visszhang Vámbéry úr válaszára, vagyis „A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet” cz. II. értekezésére. Értekezések az MTA Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből. XIII. kötet, 7. füzet. Bp. 1886.

egybekötött szórakozást minden jó szándékú érdeklődőnek. (Törökül rossz szándékból tanulni – legyél mégoly buzgó finnugor – alighanem lehetetlenség.)

Két mondat előjáróban

Elöttem a könyv, az előbb említett Langenscheidt, de mielőtt kinyitnám, megidézem Hóvári János turkológus emlékét; ő adta kezembe a könyvet 30 évvel ezelőtt, és hozzá barátságot, támogatást, önzetlenséget, és jóllehet nem kért tőlem soha semmit cserébe, most mégis úgy érzem, neki törlesztek, ha nélküle is azon dolgozom, hogy az elámított közvélemény ismét megfelelő helyén kezelje a török–magyar nyelvrokonságot. A fényes altaji úton pedig tovább kell haladni János emlékéhez híven is!

Az ábécé

Heinz F. Wendt és Muammer Caner professzor értékes és hasznos segédkönyvünk szerzői mindjárt a bevezetőben, még az 1. leckét megelőzően napra pontos dátummal szolgálnak: 1928. november 3. óta írják (enyhén módosított) latin betűkkel az állam nyelvét Törökországban. Nagyon helyes, nagyon jó, mondhatjuk ma, közel száz évvel később is, és az utólagos helyeslés nem csupán kényelmi szempontokkal indokolható. Azokkal is természetesen – a latin ábécé ismeretében a hibátlan török olvasást percek alatt megtanulhatjuk –, de az sem mellékes, hogy ez a fajta írásmód a korábbinál sokkal alkalmasabb eszköztár a török hangok rögzítésére.

A törökök azelőtt az arab betűt használták, ám ez a rendszer csak gyatrán jelölte a magánhangzókat, azaz sokkal pontatlanabb volt, és ez a pontatlanság számolódott föl a latin betű átvételével. Az *e, i, ö, ü, a, o, u* jelölése ma már teljesen egyértelmű törökül, és ennek öröndetes voltát tovább fokozza a kultúrtörténeti tény: annak idején magyar szakértők is aktív részvétellel követték és alakították az Atatürki írásreformot. És ez a török írásképen máig meglátszik, és a régi jelölésnél sokkal jobban segíti a pontos olvasást, nyelvi transzparenciát.

És itt azért tartsunk egy kis szünetet: a világért se kisebbítenénk a sémi írás jelentőségét.

Az arab sémi nyelv, akárcsak a főníciai, és a nyelvi szerkezettel szoros összefüggésben tőlük származik az alkalmasint legnagyobbnak nevezhető találmány, a betűírás fölfedezése. Sorsszerűen szinte: a nyelvi struktúra, a mássalhangzók szerepe sugallja a megoldást. A sémi nyelvek alapvető szerkezetét mássalhangzók képezik, ezek a mássalhangzók egy fogalomsort alkotnak, és a köztük lévő helyeket (gyakran elmosódott kiejtésű) magánhangzók töltik ki, és ezek, valamint elő- és utótagok finomítják, határozzák meg a fogalomsor speciális jelentéseit. A híres *k – t – b* példát idézve:

kitab = könyv

katib = írnok

aktub = írok

katiba = zárt katonai alakzat

maktúbun = levél, sors

maktab = iroda

(Némileg hasonlít rá a magyar „gyökrendszer” is, melynek alappéldái: ker – kör – kor - kar, nyelv – nyál – nyál; de itt ezzel a kérdéssel nem foglalkozom, viszont felhívom a figyelmet ezt feltárni szándékozó írásokra.⁵)

Ezek a sorok pedig az értelem éles lézerfényével terelik rá a figyelmet a mássalhangzó végül is önálló létére, „másnélküli magánságára”. És ha az egyszerűbben megfogható magánhangzó mellett feltűnik a mássalhangzó is, már elindulhatunk *alef*, *bét*, *gimel* és *dalet* végtelenné tágítható birodalmába. (Velük kezdődik az ugariti betűrend.)

Majd tovább mehetünk a görög alfabéta felségterületére (*alef* és *bét* neve folytatódik itt), innen meg a latinba, és máris zárhatjuk a kört: a betűk örvénylése körbejáró szegfűutazás a mediterránban. (Szegfű olaszul *garofano*, görögül *garífalo*, törökül meg *karanfil*, a különbségek elenyészőek.)

Ezek után nézzük meg a török ábécét, és ügyeljünk a mellékjelekre!

a

b

c (=dzs)

ç (=cs)

d

e

f

g, illetve ğ (magas hangrendű szavakban j, mélyekben néma)

h

i

ı (pont nélkül, mély hangrendű)

j (= zs, ritka)

k

l

m

n

o

ö

p

r

s (= magyar sz)

ş (= magyar s)

t

u

ü

v

y (= magyar j)

z

---

⁵ Horváth Katalin szerk.: II. Czuczor—Fogarasi-konferencia: „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni”. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2013.

(A helyesírásban léteznek még „sapkás” betűk is – â, î, û –, de az egyszerűség kedvéért tekinthetjük őket csupán írásképi változatoknak.)

A mai török ábécé tehát jószerevel megegyezik a nyugatiakkal, az eltérések pedig „seperc” alatt (törökül: *şipşak*) megtanulhatók.

Ami nincs a törökben, az a magyar c, cs ellenben van, sőt csi-csip csóka is a következőképp:

Çimdik, çimdik makarna, kız kolumu koparma koparırsan, kaçarım, kuşlar gibi uçarım.	Csip-csip csóka, főttészta, ne ráncigálj kislányka, ha ráncigálsz, elmegyek, mint a madár repdesek.
--	--

Çimdik, çimdik = csip-csip, *makarna* = makaróni, *kız* = leányka, *kol* = kar, *kolum* = karom, *kolumu* = karomat, *kopar* = szed, tép, „kopárit”, rángat, *koparma* = ne rángasd, *koparırsan* = ha rángatod; ez a *sa* (magas hangrendű párja *se*) nyilvánvaló megfelelője a magyar -sza, -sze partikulának, például addsza, jersze, lássamsza; *kaçarım* = elmenekülök, *kuşlar* = madarak, *kuş* = madár, ez a szó van az Akkuş-Ákos = Fehér Madár névben, *gibi* = -képp, illetve mint; ezt a rokon *gibi*-t emlegeti Hunfalvy is fentebb; *uçarım* = elrepülök (*uç* = csúcs). A rövid mondókában tehát legalább 9, azaz kilenc (!) megfelelés van a közeli rokonságunk tekintetében. Sőt, ha nagyon akarjuk, bizonyíték a *makarna* = makaróni megfelelés is; az olasz *maccheroni* ugyanolyan okokból alakult mindkét nyelvben mély hangrendűvé.

Beszélni kell még a mély hangrendű *ı*-ről; ez a hang teszi tökéletessé a török magánhangzók harmóniáját, hiánya pedig tökéletlenné a miénket, miközben az, hogy egykor létezett, mai nyelvünkéből is kimutatható. „Esznek-isznak”, mondjuk, noha nem így kellene; *esznek-iszNEK, ez volna a helyes formula; *i* ponttal a tetején hangrend szempontjából ugyanolyan, mint az *e*, ugyanolyan magas hangrendű, mégis alkalmanként mély hangrendű igeraggal társítjuk, és ez igazából hibás illesztésnek minősülhetne.

Ugyanígy híd-on kelünk át, holott híd-en kellene, és nyíl-lal lövünk, nem nyíl-lel, bár híd is, nyíl is magas hangrendű. Hangsúlyozzuk: most magas, mert valamikor bizonyára mély volt mindkettő, és a régi rutin maradt meg a ma már szabálytalan illeszkedésben. Időnként a török magyarabbnak látszik-hallszik anyanyelvünkénél.

Most pedig folytassuk az 1. leckével immár a hagyományos nyelvtanulás eszközeit, módszereit igénybe véve.

1. lecke

Továbbra is csip-csip csóka szellemben csipegetve csemegézzünk. Mindjárt a lecke elején egy mondat parádésan mutatja a rokonságunkat:

Denizde bir vapur var.
*Meer-auf ein Dampfer gibt-es.
(helyesen: Auf dem Meer gibt es einen Dampfer.)

A szerkezet török—magyar viszonylatban tökéletesen megfelel egymásnak:

Denizde bir vapur var.
A tengeren egy gőzös van.

Mondanivalónk szempontjából igen kapóra jön a német nyelv ilyen felforgatása. *Meer-auf*, írják a tudós szerzők, és nem kell Kantot olvasni eredetiben, hogy láthassuk: nyelvi képtelenség ez, és jóllehet, a jelentése kihámozható – (a) tengeren –, a valódi német nyelvben nem létezik ilyen szerkezet, és itt is csupán a *denizde* mintájára és egyszeri használatra szánva. Tegyük hát mellé a „többször használatos” szerkezetet – szintagmát: *auf dem Meer* = a tengeren – helyesen így van ugyebár. *Auf* = -on, -en, ön, *das Meer* = a tenger, *das* részes esetben *dem*, minthogy pedig *auf* „hol?” kérdésre részes esetet követel meg magának, „a tengeren” németül *auf dem Meer*, hű de bonyolult, és főként nagyon más, mint *deniz-de* – a „tenger-en”; utóbbi kettő bezzeg megegyezik szerkezetében.

deniz-de
tenger-en

Sőt, nem csak abban, tódítsunk rá gyorsan! És nézzük meg, mit írnak a szófejtő szótárban a „tenger”-ről szorgos finnugristáink!

„Hádign” (ez volt a „magyar nyelvészet atyjának”, Budenz doktornak egyik kedvelt szavajárása), „hát igen”, elismerik a tenger szó törökségi, csuvas kapcsolatait. Hivatkozván a z - r köztörök--csuvas hangváltozásra, a tenger szót a nyár, a gyűrű, az ökör-szerű szavak csoportjába sorolják. Ökör törökül *öküz*, nyár *yaz*, gyűrű pedig *yüzük*, vagyis a csuvas--magyar r helyén a törökben z található mindig. Megemlítik a *dengiz* üzbég, a magyarral jobban hasonlító változatot is, hallgatnak viszont a már majdnem magyar Tengizről, ahol eleink jól fizetett munkát (nem málenkij robotot) vállalhattak még a pax sovieticus idején.

A „mongol tengerről” is szó esik részletezés nélkül, holott roppant érdekes a probléma, ha ránézünk a térképre, vagy magunk elé képzeljük: hol is van a mongol tenger, létezik az egyáltalában? Mongólia hatalmas fütengere szinte végtelen, de a „vizes” tengerektől nagyon távol van, és mégse fikció a titokzatos közeg, csak fölfelé kell nézni, máris megpillantható: az arrafelé általában kék ég neve tenger mongolul, és adódik a feltételezés: tenger valamikor magyarul is eget jelentett, ahogy jelent ma is Egry József képein a magyar és a mongol tenger művészi csodálatos egyesülése.

A *deniz-de* alá tehát bátran odairhatjuk: tenger-en, és nix előljáró, nem kell részes eset sem, a két szerkezet azonos (valóban idem esse), és tagadhatatlan a két szógyök rokonsága is, és még csak a mondat legelején járunk, úgyhogy előre (*ileri*), keressük tovább a nem csak nekünk szánt közlésben a többi egyezést és hasonlóságot.

Bir a következő szó, jelentése: egy, és el kell ismerni, *bir* és egy különböznek erősen, a magyar bír szó pedig mást jelent, de ezen a vonalon esetleg mégis találhatunk némi visszacsatolást. *Birik* - igeként azt jelenti: gyülekezik, gyűlik, és akkor máris ott vagyunk az egybegyűjtött (*birikmiş*) javaknál, és ezt magyarul úgy mondjuk, hogy birtok.

Vapur olasz eredetű (*vapore*), erőgép által meghajtott hajó; a szó dallama kellemes török és magyar fülnek egyaránt; *vaporetto* magyarul is gyakran elhangzik a Velencéről szóló beszámolókbán.

Var a mondat vége és koronája egyben: *var* = van, és ez telitalálat a rokonsági tábla közepén: hasonlóságuk létigéket érint, és ha ez az egybecsengés adva van, szó nem lehet másról, csak közeli nyelvrokonságról. Létigét nem kölcsönöz, nem vesz át senki senkitől, a létige a nyelvel együtt születik, kvázi egyezésük így a legősibb közös eredet kétségtelen bizonyítéka. Sőt a két létigében az is közös, ami nincs: a ragozási hiányosságok. *Var* egyalakú, nem több, létigeként nem ragozható (ha ragozzuk, azt jelenti, „érkezik”), és hiányzik a főnévi igeneve is, és ez szintén egyezés a magyar „édestestvérrel”. (Jóllehet, magyarul azért van olyan, hogy „vanni”; vanni éppenséggel van, csak ritkán, ebben az egyetlen egy fordulatban használjuk...)

A beszédhez szükséges főnévi igenevek ezért más tőből képződnek, törökül *ol-mak*, magyarul le-(n)ni, de ezek is nagyon hasonlítanak. Az *ol* ~ él, *olmak* ~ élni kapcsolat is meggondolandó. Akárcsak (v)ol(na) és *ol* – hasonlósága. Volna magában jelen idejű!

Közös még a létigék negációja: *van* és *var* tagadása másik és szintén csak gyatrán ragozható tővel történik: magyarul: nincs, törökül *yok*, és ha el is tér az alakjuk, közösek a funkciójukban.

Ezek a hasonlóságok mindkét nyelven egy irányba mutatnak: a névszói mondat igényének kifejezői, és ez is nyelveink közös bölcsességét dicséri. Azt a törekvést, hogy a közlés legyen egyszerű és világos, és mindenféle szöszaporítást kerülve a leggazdaságosabb. Ez a törekvés mindkét nyelvet áthatja, és sokszor azonosak az egyszerűsítő módszerek, megoldások is.

Denizde bir vapur. A tengeren egy hajó – mindkét mondat így is érvényes.

Haladjunk tovább, és tegyük csakugyan közkinccsé a közös kincsek aranyrögeit:

Istanbul'da hava iyidir.

Isztambulban az idő jó.

Istanbul-da = Isztambul-ban, és *-da* a fennebbi *-de* mély hangrendű párja, és ez sincs másként magyarul: a végződés magánhangzója a szótövekhez alkalmazkodik. Ahogy megköveteli az egész magánhangzórendszer építkezése. Ugyanaz az elv nyilvánul meg ebben a közös nyelvi építkezésben, és ugyanolyan hasznos magyarul és törökül: mindkét nyelven a beszéd könnyűségét szolgálja. Nem véletlen nevezzük magánhangzó harmóniának; ilyen ez a rendszer valóban: harmonikus, szép, és a tudomány tanúsága szerint is a hangképző szervek működését támogatja, segíti.

A fogalom (törökül *ünlü uyumu*) lényege, hogy a magánhangzók két csoportba oszthatók, lehetnek magasak vagy mélyek, és egy bizonyos szó vagy csak magas vagy csak mély hangzókból állhat, és hozzájuk alkalmazkodnak a szintén magas és mély hangrendű végzések is. A magas magánhangzók (e, i, ö, ü) és a mélyek (a, o, u) egy csacska, de célirányos rigmust bevetve könnyen megtanulhatók: kis kert körül – vak borjú. A mondóka eleje (kis kert körül) csak magas, a folytatása (vak borjú) csak mély hangzót foglal magában.

A magas hangokat a szájüregben elől képezzük, a mélyeket meg hátul, a hangrendi szabály így a nyelvmozgást könnyíti és egyszerűsíti. A -hoz, -hez, -höz típusú magyar hármasság további ejtéskönnyítő, ez a törökben nem így ismert egyik anyanyelvi sajátosságunk. (Nyelveink hasonlítanak, de azt, hogy azonosak volnának, soha senki nem állította.)

Hava = időjárás, levegő; mély hangrendű, ismerős; ránézésre magyar szó is lehetne.

Iyidir megint telitalálat, bár egy kissé pontosítandó. *Iyi* igazából önmagában jelenti, hogy: jó, és ez megint csak az alapszókinccs rétegében mutatkozó majdnem-egyezés, jó és rossz a legfontosabb melléknevek csoportjába tartozik. Az *iyi*hez illeszkedő *-dir* (a további beszédkönnyítő variánssal együtt) nyelvtani végződésnéként használt török specialitás, nincs magyar megfelelője, mert jól megvagyunk nélküle, és rutinosan használjuk a pusztá melléknevet állítmányi szerepben:

Istanbul'da hava iyidir = Isztambulban az idő jó. – A nálunk gyakoribb tisztán névszói mondat tükrében pedig alighanem mi vagyunk törökebbek (nem török ebek) náluk. Annál fontosabb *iyi* és „jó” (majdnem) azonossága.

Még egy szekvencia az 1. lecke nevű gyöngysorból: *Berlin'de hava fenadir* = Berlinben az idő rossz. *Fena* tehát rossz, de ebben a rosszban látni kell a fenét, fene rosszat is. *Fena* ugyebár vegyes hangrendű, olyan, mint az *elma* (= alma, üzbégül és kazakul is alma), és tökéletesen illik rá egy „saját” nyelvészeti szakkifejezés: a szabályos hangrend ilyenén felborulását úgy mondjuk magyarul, hogy „elhasonulás”.

Végül még egy igazgyöngy az utolsó mondatból: *gökte*. Jelentése: égen, égben, és számos a magyar vonatkozása. *Gök* = kék zöngésen és ajakkerekítéssel, és jóllehet mai törökül az eget jelenti, van legalább két magyar rokona, ez pedig a kök-ény és a kök-örcsin: kék (*kök*) színükben a derűs (*açık*) török égbolt színe módosul, és dúdolásra késztet: *Gök* az égbolt, recece, ha este van, fekete, jó étel a kökényízes derelye! Je-je-je!

Te és mély hangrendű párja, *ta* a *da-de* páros zöngétlen megfelelője, és a négyes együtt adja ki a hol? kérdésre reagáló toldalékolást. A választás valójában könnyű, a kínálat többszörösen a természetes ejtést szolgálja.

Ráadásul a bennük foglalt t és d magyar fülnek nagyon-nagyon ismerős mint helyhatározó. Hol? Kolozsvár-t, Pécs-ett, Győr-ött, sőt itt, ott és hajadonfött, mondjuk magyarul, és ez ugyanaz a t (alkalmasint: tt), mint a törökben, és ez sem lehet átvétel a maga nyilvánvaló ősiségében, annál inkább genetikus egyezés, közös származásunk bizonyítéka. És a zöngés d is megvan az ide-oda d-jében, valamint a Szántód, Füred (fürjes hely), Pered típusú helységnevekben. Utóbbi különösen sokat mond: *peri* = tündér törökül, Pered (az i ~ e nyíltabbá válás nagyon gyakori a magyarban) tehát Tündérlak; haza a magasban, ahogy Illyés Gyula egykor megfogalmazta.

Gökte bulut yok = (az) égen felhő nincs. – Ez az 1. olvasmány utolsó mondata, és felhőtlen a heuréka-élményekkel gazdagított folytatás, a nyelvtani ismertető is.

Az A pont így kezdődik: „A némettel ellentétben a török főneveknek nincs nyelvtani nemük”, és ehhez rögtön hozzátehetjük: a némettel ellentétben, velünk viszont szó szerinti összhangban, hiszen nyelvtani nem nálunk sincs, mert akárcsak a törökök, mi is a hangrend által szólaltatjuk meg a manapság a kínaiból híressé vált jin és jang elvet, amely a világméretű glottogóniai jelenségek tanúságát tekintve olyan nagyon fontos lehetett a hajdan volt nyelvteremtő idők ősiségében.

A magyar és a török nyelv egy gigantikus vegyeskórus zengését modellálja, idézi a legszínesebb szoprántól a legsötétebb kontrabasszusig, így feminin és maszkulin az akusztika síkján fejeződik ki, és ível magasba, és kijelenthető, hogy van valami égi ihletettség, gyakorlati teológia ebben a két kontinensnyi harmóniában: akármilyen gyatra valamennyi földi nyelv, ha a leírandó tárgy evilágon túli, azaz leírhatatlan, Istenre és angyalaira nekünk, magyaroknak, törököknek legalább a nyelvtani nemek kalodáját nem kell ráerőltetnünk. És bizonyára az sem véletlen, hogy jin, a női elv magas, jang, a férfi pedig mély, holott hangrendről a csupasz szógyökökből építkező kínaiban nem beszélhetünk.

A törökben *der, die, das* sincsen, folytatja a könyv, és ez igazán jó hír a célcsoportoknak. A németben *der* a hím, *die* a nő, *das* a semleges nem hordozója, kifejezője, és bonyolult és többnyire önkényes hármasságukkal maguk a németek is sokat bajlódnak: *Das(s) die der Teufel holt!* – simpfelik a „saját” névelőiket. Bezzeg a törökben egyáltalán nem létezik határozott névelő, de nálunk se volt egykor, miként a Halotti beszédből máig kihámozható. Közeli rokonaink tehát beérik egyetlen egy *bir*-rel, miként az 1. lecke táblája hatásosan szemlélteti is:

bay şehir memleket	úr vagy az úr város vagy a város ország vagy az ország	bir bay bir şehir bir memleket	egy úr egy város egy ország
--------------------------	---	--------------------------------------	-----------------------------------

A B pont a névszói többes számot taglalja. Eszerint a többes számot csak akkor kell jelölni, ha feltétlenül szükséges. Ezért számok és mennyiséget jelentő névmások után a főnév egyes számban áll.

iki bay üç memleket çok otel Gökte bulut yok.	két úr három ország sok szálloda Az égen felhő nincs.
--	--

Ez is pontosan így van magyarul, és még véletlenül sincsen így, vagy csak nagyon kivételesen, az indogermán nyelvekben. Németül például többes számot használunk már másfél után is.

A finnugristák sokat hancegnek a finnségi számok hétig tartó közösségével. A számsor persze végtelen, és a nyolc, kilenc már rakoncátlan erősen, itt már betör a kaoszelmélet, sőt ami még rosszabb, a finn nyolc és kilenc (*kahdeksan* és *yhdeksän*) egyértelműen az Altáj felé kacsingat; nyolc törökül *sekiz*, kilenc pedig *dokuz*, sőt nyolcvan, kilencven *seksen*, *doksan*, és ha ez véletlen, hát csodálatos mindenképp.

És jóllehet *bir, iki, üç* (egy, kettő, három) erősen különböznek egy-től, kettő-től és három-tól, azért mindjárt *iki* jelen van a nyelvünkben mint alapfogalom: iker és ikerít mindketten (*her ikisi*) az *iki* szócsalád népeinket ikerítő, tisztos képviselői.

És az se akkora győzelmi jelvény, hogy a finn *kunta* a magyar had-dal, mint *lintu* a lúd-dal összefügg. Vegyük a hadászat néhány számszerűsített egységét, tizedet, századot és ezredet, sőt tömény *tümen-t* (1 *tümen* = 10 000), és máris ott vagyunk az Attiláig visszanyúló, törökökkel közös, magyar hadszervezésnél. *Onbaşı, yüzbaşı* és *binbaşı* a tizedes, százados és ezredes pontos megfelelése (*on* = 10, *yüz* = 100, *bin* = 1000).

Az is lényeges a számok világában általánosan, hogy *çok* magyarul: sok, *az* meg aszú, aszalt, aszott, vagyis kevéske, és ami köztük van (elegendő), az is rokonságunk nagyon sokadiknak tekinthető bizonyítéka. Bár törökül úgy mondjuk, hogy *yeterli*, aki nem ismeri fel *yet* és jut összefüggését (jut is, marad is még feladat), az menjen el nyári Mikulásnak Jyväskyläbe! Különben meg hogy az elején folytassuk, mindjárt az „első” sorszámnév rokonságban van a török *ilk* = első-vel, és ezt maga Hunfalvy ismeri el jóval a háborúvá stilizált purparlé után a fenti idézetünkben.

Az, hogy több (2, 3 stb.) szám után a főnév egyes számban maradhat, nagyon fontos közösség, közös a nyelvi takarékoságunkban, és itt is, ott is strukturális jelentőségű.

Van egy középkori vár Azerbajdzsánban, neve Beşbarmag, és a testvértelepülés Veszprém közelében Barnag, és a toponímia azeribb a töröknél: Barmag – Barnag török nyelven „ujj”, *parmak*, a vége tehát zöngétlen, *beş* meg azt jelenti, „öt”, de Beşbarmag és 1 Barnag majdnem perfekt egybeesése az öt utáni egyes számra vezethető vissza, és itt megint ugyanaz az összkép, ami olyan gyakran máskor is, több tényező együtt mutatja a rokonságunkat. Beşbarmag meg ötbarnag az tíz *parmak*, valóságos „high five” kétszer: rokon népek csupa jelkép kézzipacsija.

Beşbarmag
Barnag
parmak

Érdekes még a *da, de* kötőszó: *O da Ankara 'da* = Ő is Ankarában (van). *Da, de*, bár külön írjuk, hangrendben alkalmazkodik a megelőző szóhoz, és nagyon közeli rokonságban áll a mi *de* egyalakú kötőszavunkkal. Például:

<i>Ölürüz de geri dönmeyiz!</i>
Meghalunk, de nem fordulunk vissza!

A ma már szerencsére enyhén ironikus csatakiáltás négy szavából három közeli rokon, *de geri*, a negyedik se idegen, főként ha találunk egy Gerit is a családban.

Ölürüz = meghalunk; a műveltető forma *öl-dür-mek* = megölni vezet át az *öl* magyar jelentéséhez. Az *öl* magyarul tehát olyan szó, mint a spájz a német *Speisekammer*-ből. *Speise* azt jelenti: étel, de magyarul magába olvasztotta, átvette a *Kammer* (kamra) jelentését is.

De = de, egyébként meg is, szintén, és; ama =ám” közeli rokona. *Ambar* viszont kilóg a sorból, de a rokonságból nem, azt jelenti: hombár, *ambarcı* meg raktáros, és nem is hangzik olyan rosszul magyarul, hogy „hombárnok”.

Geri = vissza, a kerül (azaz visszakanyarodik) szócsaládot idézi.

Dönmeyiz = nem fordulunk. *Dön-mek* = fordulni. A dönt magyar ige rokona; például sorsdöntő = sorsfordító pillanat. Ebben az alakjában, vagyis műveltető t-vel a török *dön-dür-* = elfordít műveltető formára emlékeztet magyarul. *Döner kapı* = forgó ajtó, *döner merdiven* = csigalépcső, *döner kebab* = nyárson forgó hús, nemzetközi ételnév. A sors furcsa iróniája, hogy éppen egy magyar kisvárosban díszelgett évekig a felirat: DÖRNER KEBAB – ezzel blamálták tudtán kívül a neves színművészt a címfestő dekorátorok.

Az ige tagadása sajátos török formula, az ige belsejében történik a *-ma*, *-me* segítségével. Magyarul ilyen nincs, de maga a tagadóelem nyilván a *ne* és *nem* családjába tartozik.

2. lecke

A 2. lecke a kérdőszavaké, és ez mindjárt az 1. mondatából kiderül:

Bu bay kimdir?
Ki ez az úr?
bu = ez, bay = úr, kim? = kicsoda? ki?, -dir = létige helyettesítő

Bu tehát mutató névmás, és jóllehet, alakilag erősen különbözik a magyar *ez*-től, a két névmás használata annál inkább hasonlít. *Bu* és *ez* legfőbb közös előnye a könyv második nyelvének *dieser – diese – dieses* hármához képest, hogy *bu* és *ez* egyalakúak, mivel nyelveink nem ismerik a rendkívül bonyolult és nehézkes nyelvtani nemek jelenségét, *bu* és *ez* használata is igen-igen egyszerű.

Kim és *ki* hasonlítanak alakilag is, sőt megkérdézhajjuk: Kim nekem, hogy *kim*, és adódik a felelet: olyan ismerős, mint a rég nem látott rokonok, és kitűnik a „dacos” természete is. A névmásvégi *-m* a törökben ugyanaz, mint nálunk, ugyanolyan sokrétű a használata is, ezért *kim*-ről nyugodtan lekophatott volna, és hogy mégis miért maradt meg? Rejtély, de sose bánjuk, hogy *ki* végéről hiányzik, így törökebb (most se török eb) édes anyanyelvünkön. *Kim* után a végződésnek látszó és úgy is viselkedő *-dir* létigepótlék.

A létigék együttese az a terület, amely számos utalást tartalmaz a török és a magyar nyelv közös eredetére. *Var* ugyebár van, *vanni* a törökből is hiányzik, *olmak* a finn *olla*-val mutat egyezéseket stb., az egyezések, hasonlóságok igen szembetűnőek.

Az előző szóhoz hozzáragasztott *-dir* (és *-dür* és *-dir* és *-dur*, lásd később) azonban eléggé ismeretlen magyar szemmel nézve, de ha meggondoljuk, maga a törekvés, a létige raggá degradálása megfelel a közös szemléletünknek. A cél ilyenkor a névszói mondat, és ebben mi vagyunk előrébb, bátrabban vetjük el a fölösleges sallangnak érzett létigét, mint nyelvrokonaink: *Ki ez az úr?* – a kérdés ragyogóan megoldható ige nélkül is.

A válasz a kérdésre: *Bu, bay Turgut tur*. Ez (ő) Turgut úr. Vicces egybeesés *Turgut tur* és Turgut úr összecsengése; a rokon nyelvek hasonlósága szótag szinten kezdődik, így időnként furcsa „visszhangok” keletkezhetnek. *Gürültü* azt jelenti: lárma, és nem is biztos, hogy messzire gurult az összefüggés, ha *gürültüt* gurult-tal említenénk együtt.

A következő kérdés:

Bay Turgut nedir (necidir)?
ne = mi? kicsoda?, neci = mi? mi a foglalkozása?

A *ne* magyarul tiltószó egyértelműen, a két *ne* ezért csak alakilag hasonlít, de a tiltószónál maradván törökül is megleljük a hasonlóságot. *Ne...* *ne* mint páros tagadás már nyilvánvaló rokonságban van a magyar *ne* negatív jelentésével. *Ne yedi, ne içti* = Nem evett, és nem ivott.

Neci? a végződése miatt rokonsági csemege; *-ci* utalás a foglalkozásra. És ez *-cs* formában magyarul is megvan. Például: *satı-cı* = szatócs; *sat mak* = eladni. Ezt a ma már rejtett képzőt fedezhetjük fel ács és tolmács szavainkban is.

Bay Turgut necidir? Mi Turgut úr foglalkozása? *Bay Turgut gazetecidir.* Újságíró. A kérdésben szereplő *-ci* a válaszban megismétlődik. Ez gyakori jelenség a törökben, és jól szolgálja a nyelvi világosságot.

Bayan Demiralp necidir? Demiralp asszonynak mi a foglalkozása? *O, profesördür.* Ő professzor. *O,* azaz ő nőre, férfire egyaránt vonatkozik, a magyar ő mély hangrendű párja, alakját és használatát tekintve egyaránt erős rokonsági mutató. Sőt rokon a nem(!) használat is; a török igék, akárcsak a magyarok, személyes névmás nélkül is egyértelműek, ezért a névmások nagyon gyakran elhagyhatóak.

<i>Bugün hava nasıl?</i>
<i>bugün – bu+gün = ma, ezen a napon; hava = időjárás, levegő</i>
Ma milyen az időjárás?
<i>Bugün hava çok güzel.</i>
<i>güzel = szép</i>

A fordítás tehát: Ma az idő nagyon szép. *Bugün* vegyes hangrendű, ami szigorúan véve szabálytalanságnak volna minősíthető, de ha tudjuk, hogy *bu* és *gün* szóösszetétel, mindjárt magyarázatot (töröközetet) nyer a vegyességük is. *Hava* mély, *çok* úgyszintén, *güzel* viszont magas hangrendű, így magasság és mélység szépen hullámzik a mondatban. Ige itt már todalékként sincs, a mondat tisztán névszói, mint a magyar fordítása is.

<i>Nerede bir lokanta var?</i>	Hol van itt egy vendéglő?
--------------------------------	---------------------------

Célszerű az elemzést a mondat végén kezdeni. *Var* most is aduász rokonsági szempontból, ráadásul itt még van egy külön minket is érintő érdekessége. Kérdő mondatban fordul elő, és mégis a mondat végén helyezkedik el, és ez a szórend jellemzi a magyar igét is: általában a mondat végére törekszik függetlenül attól, hogy kérdezzünk vagy állítunk. Németül, angolul stb. az ige ilyenkor előreugrik.

Lokanta olasz eredetű szó kis változtatással. Eredetiben *lokanda*, és ez így, *-d*-vel törökösebb hangzású, *n* és *a* zöngés hangok, és ha lehetséges, ilyen helyzetben a török *-t*-k zöngésedni szoktak. A fordított folyamat (*-d*-ből *-t*) egyfajta népetimológiára vall, a töröktől idegen hangzást elegánsabbnak érezhették a szó meghonosítói.

Nerede hármas összetétel, magyar szempontból is elemezhető. *Ne* így és itt nem rokon, de annál inkább az a második és harmadik elem az összetételben. A második szótag, akárcsak az első magas hangrendű, de lévén (nem túl aktív) ragféle, létezik a mély hangrendű párja is, *-ra*, *-re* pedig már teljes egyezés a magyar megfelelővel. A mély hangrendű változatot találjuk a *burada*, *orada* és *şurada* (itt, ott, amott) névmásokba beleolvasztva. *Nerede* harmadik eleme a *cebimde* határozóragjával egyezik, és természetesen a magyar *-d* és *-t* végződésekkkel. (Törökül is van zöngétlen változat *-ta*, *-te* formában, például *Saat kaçta?* Hánykor?) Az Egri csillagok egyik legfontosabb kérdése *annem nerede?* (anyám hol van?) – tehát csakugyan bővelkedik magyar áthallásokban.

3. lecke

A harmadik leckének mindjárt az első szava felettébb érdekesítő. Célszerű idézni a folytatását is, az egész mondatot, melybe beágyazódik:

<i>Tramvayla, Haydarpaşa'ya gidiorum.</i>
*Strassenbahn-mit Haydarpaşa-nach gehe-ich. (a török nyelvtant követő német)
Villamossal megyek Haydarpasába.

Adva van két főnév: „villamos” és *tramvay*, és akármilyen különbözőek, a toldalékolás megteszi a magáét, a török és a magyar nyelvrokonság ismét megmutatkozik. A török *-la, -le* magyarul *-val, -vel*, ugyanaz a helyzetük a mondatban, nagyon hasonló a formájuk, ugyanúgy használjuk őket, és mindkét végződés mindkét nyelvben ugyanazt is jelenti. És erre rátehetünk még egy lapáttal némi nyelvtörténet ismeretében. Hiába kezdődik *-val, -vel v-vel*, ez a *v* hiány-, azaz hiátustöltő, a szép kiejtést könnyíti, ha két magánhangzó találkozna össze, és *-al, -el* már *-la, -le* szabályos inverziója.

Nem lehetne másképp mondani? Dehogynem, és ennek éppen a német a meggyőző bizonyítéka. *Strassenbahn* = villamos, *mit* = *-val, -vel*, de *Strassenbahn-mit* valójában nem létező alakzat, csak a török kirakós kedvéért írták le a tudós nyelvészokkellégák. Rendes németül *mit*-tel kezdünk, majd a *die Strassenbahn* nőnemű névelőjének részes esetével folytatjuk, és akkor előáll a helyes német szerkezet: *mit der Strassenbahn*, és itt minden másként van, mint nálunk, magyaroknál, törököknél egyaránt, viszont a *tramvayla* alá bármiféle ferdtetés nélkül odairhatjuk a saját változatunkat:

tramvayla
villamossal

Első pillantásra látható a két szerkezet azonossága. És azt is megkérdezhethetjük, hogy *-val* volt előbb, vagy inkább *-vel*, a magas hangrendű? Ez nem a tyúk és tojás esete, könnyű rá a válasz. Csak tudni kell a „varázsszöveget”, amikor a rag önmagában áll, illetőleg ő vonz magához egyéb toldalékokat. Íme:

velem	velünk
veled	veletek
vele	velük

Tehát *-vel* az eredeti forma.

És ezt erősíti meg a török példa is: a rag önállóan, névutóként használva *ile*, és *ile* (*Almanlar ile* = németekkel) szintén magas hangrendű. A török nyelv annyira közeli hozzánk, hogy bizonyossága gyakorta a magyar nyelv titkainak feltárását segíti.

Különös heuréka-élmény a mondat folytatása is: *Haydarpaşa'ya*. *Haydarpaşa* kicsit a Józsefváros, sőt a bécsi Josephstadt Josephének módjára személynév, mely átalakult városrésznévvé, és ehhez járul a *-ya* végződés, amelynek mindkét hangja, betűje magyar vonatkozású. Az *y* (kiejtése *j*) ugyanolyan hiátustöltő, mint magyarul a birtokosrag *-ja, -je* kettősének *j-je*, ez is a magyar nyelvérzéssel megegyező ejtéskönnyítő, és ennél többet ne

várjunk egy segédhangzótól, amelynek a jelentése mindösszesen annyi: tessék idefigyelni, rokonok vagyunk!

A *-a* végződés ennél sokkal fontosabb, és szintén hozzásegíthet anyanyelvünk mélyebb megértéséhez.

Haydarpaşa'ya válasz hová? kérdésre, azt jelenti, *Haydarpaşába*, és ha elgondolkodunk, van-e az *-a* toldaléknak ilyen jelentése magyarul, nem fárasztjuk magunkat fölöslegesen.

Haza és világgá ház és világ származékai, és máris előttünk az Altáj környékéről hazahozott, ide-hozott *-a*, sőt az ide szóban rejtőzködő *-e*; a magas pár is meglelhető törökül: *Izmir'e gidiyorum*; Izmirbe (Szmirnába) megyek.

Világgá és haza, ide és oda egy régebbi nyelvállapot maradványai, de éppen ezért eurázsiai horderejűek, és nagyon csodálatosak. Csakúgy, mint a táltos lovon elvágató kiskondás, aki világ-gá megy mesz-sze (ez az *-e* is ide tartozik) országokba feleséget keresni. És a szép Leylával együtt megleli a „hol volt, hol nem volt” mesekezdet pontos magyarázatát (töröközetét) is.

„Hol volt, hol nem volt” több formában ismert törökül, az egyszerűbbet négy szóból összerakhatjuk: *bir var*, *bir yok* – ezeket a szavakat már ismerjük a korábbiakból. Jelentésük: egyszer van, egyszer nincs – ez a négy szó nekünk így egy kicsit félrevezető. A másik ismerősebb számunkra: *Bir varmış*, *bir yokmuş* – egyszer volt, egyszer nem volt – és ezt már némiképpen átigazítva megkapjuk az eszmélésünk kezdetével összeszövögetett szófűzért: Hol volt, hol nem volt, és a *bir-bir* páros tanúsága szerint megállapíthatjuk, hogy a neki megfelelő hol-hol időre vonatkozó séma, mint amikor azt mondjuk: hol pontos volt, hol napokat késett, a helyhatározóban gyakran benne van az időbeliség.

Az ige állító és tagadó formája egymás mellé téve széles körben használt török nyelvi megnyilvánulás, az a fajta sajtáságos kompozíció, amikor a kifejezés értelme nem egyezik meg a belefoglalt szavak végösszegével. Viszont nem is teljességgel követhetetlen, csak a példánkat kell célszerűen megválasztani. Íme:

<i>Arabamız durdu durmaz, bir çocuk bize koştı.</i>
Araba = autó, arabamız = autónk, dur = megáll, durdu = megállt, dur-maz = nem állt meg (durdu miatt egyszerűsítve), bir = egy, çocuk = gyermek, bize = hozzánk, koştı = (oda)futott
Autónk éppen megállt, amikor egy gyermek odafutott hozzánk.

A *durdu durmaz*, az állító ige a tagadó alakjával azt jelenti, ÉPPEN akkor történt meg a bennük foglalt cselekvés, és ez az ÉPPEN a példamondat közepén az adott formában is tetten érhető.

Az ige páros a megállás ezredmásodpercét örökíti meg, azt a nanosecundumot, idő-pontot, időszilánkot, amely az érzékelés számára felfoghatatlan, bár éppen megállt járművünk, az agy még mozgásában látja, pedig olyan mozdulatlan már, mint a mozgóképek egyes kockái a filmtekercesken.

És ilyen a „hol volt, hol nem volt” mint a bevezetés állandósult szókapcsolata, vele a pillanatot megragadó *masalçı*, mesemondó szólítja meg a tűz körüli egybegyűlteket: kedves hallgatóim, gyermekek és felnőttek, *çocuklar ve yetişkinler*, történetem ÉPP MOST kezdődik, figyeljetelek hát, okosodjatok!

„Hol volt, hol nem volt” a figyelem felkeltését szolgálja, a tűznézéshez méltó, belső világosságot, az összpontosítást, és hogy nálunk mégis homályos az értelme, egyéb tényezőkön túl részint a finnugrista elhallgatás, ködösítés következménye. Le a finnugrista ködösítéssel!

Ezek után ideje visszatérni a „villamosos” mondathoz, és lefordítani:

Tramvayla Haydarpaşa'ya gidiyorum = Villamossal megyek Haydarpaşába, és hozzátehetjük: **a nyelvtannal meg vissza ősi múltunk közös aranykorába.**

A villamosból kiszállva a 3. lecke *masalçı*-ja vonattal (*trenle*) folytatja az utazást, és vele tartva mi is beljebb hatolunk a nyelvrokonság csodás részleteibe. Bizony csodálatos dolgok történnek, válnak láthatóvá ezen az utazáson is. Például:

<i>Sol tarafta tarlalar ve yeşil bahçeler.</i>
<i>Sol</i> = bal, <i>taraf</i> = oldal, <i>sol tarafta</i> = bal oldalon, balra, <i>tarla</i> = szántóföld, mező, rónaság, <i>tarlalar</i> = mezők, <i>ve</i> = és, <i>yeşil</i> = zöld, <i>bahçe</i> = kert, <i>bahçeler</i> = kertek
Balra szántóföldek és zöld kertek.

Az ige hiánya megint csak török--magyar gazdaságosság.

Sok minden lehet érdekes és ismerős a mondatból; a leérdekesebb mégis alighanem *tarla*. *Tarla* első látásra a magyar tarló-t juttathatja eszünkbe; és jóllehet tarló a művelésbe bevont terület aratás utáni állapotát jeleníti meg, a különbség áthidalható a török keretek közt is. *Ekini biçilmiş tarla* már csakugyan a magyarul értelmezett fázis, és itt sem fölösleges részletesen vizsgálni a magyar utalásokat a fordítással egyidejűleg.

Ekin = termés, az *ek-* tő származéka ugyebár, *eker* pedig azt jelenti: veteményez, elvet. És látni kell a magyar eke szerepét a tavaszi szántás-vetés folyamatában. Van egy idevágó közös közmondásunk is további török--magyar átfedésekkel:

<i>Hayatta ne ekersen, onu biçersin.</i>
<i>hayat</i> = élet, <i>hayatta</i> = (az) életben, <i>ne</i> = mit, amit, <i>ekersen</i> = vetsz, elvetsz, <i>onu</i> = azt, <i>biçersin</i> = vágysz, aratsz, vágod, aratod
Ki mint vet, úgy arat.

A két közmondás egészében rokon egymással, közelebről nézve pedig *eker* – eke, *onu* – ő, *biçer* – bicska, bicsak szoros közösséget ismerhetjük fel. *Biçmek* szinonimája, *kesmek* pedig a magyar kés török igéje.

Bár töve szerint nem, végződését tekintve *hayatta* is beletartozik a nyelvközösségbe.

A közös elemek száma tehát öt ebben az egyetlen egy *atasözüben*, és akkor még nem beszéltünk a *-sen* és *-sin* (*ekersen*, *biçersin*) nálunk is meglévő elemeiről.

Onnan folytassuk, hogy *ekin* = termés, *ekini* meg termése, és *biçilmiş* is ismerős a „bicska” révén ugyebár. *Biçmek* azt jelenti: vágni, *biçilmiş* meg kétszeresen toldalékolt igenévi alakzat, és a rokon tő után se idegen; mindkét toldaléknak vannak magyar megfelelői. *Biçil-* visszaható ige; levágódik: így fordíthatjuk tükörszerűen, és könnyen fölfedezhetjük a magyar rokonait is. Épít-épül, készít-készül, szépít-szépül stb., alkalmasint ugyanaz az *-l* hordozza nálunk is ugyanazt a visszaható jelentést. *Miş* mint múlt idejű igenévképző ilyen formán nálunk nem használatos, de az alapszókinccs egyik fontos szavában mindenképpen rábukkanhatunk, ez pedig a szomjas, törökül *susamış*, a *susamak* = szomjazni igenévi formája. *Susamak* még egy

szempontból különlegesség, ez pedig a *sus-ad-ım* = (meg)szomjaz-t-am formából bontakozik ki.

Rokon a szótő (*sus-*), rokon a múlt idő jele: *d*, de zöngétlen formában *t*, mint magyarul), rokon a rag (*-ım*), de rokon az idősíkokat keverő, sajátságos használatuk is: *susadım* – megszomjaztam, a tartalom – szomjas vagyok! – mindkét nyelven jelen idejű, így ez a kifejezés az egyezések non plus ultrája, nagyon sokat mond a nyelvrokonságról.

Ekini biçilmiş tarla tehát azt jelenti: föld, amelynek learatták termését, a török megfogalmazás a magyar „tarló” mibenlétét értelmezi szótárszerűen.

A tarlón elidőzve még egy keveset egy madárnév is megemlíthető: *tarlakuşu* = pacsirta; *tarlakuşu* így képzésmódjában nemzetünk legendás csalogányát idézi. *Kuşu* azt jelenti: madara.

Ismét madarokról szólva ne feledkezzünk meg vércséről, *serçeről* és Szörcséről, és akiről már beszéltünk, csip-csip csóka lakóhelyéről. Bár vércse törökül *kerkenez*, vércse *serçere* hasonlít (*serçe* = veréb), és egy székely falu neve Szörcse, és a csókakői csóka Csókakön, *Çokakö'yde* található meg: *köy* azt jelenti, falu, a *kö* tehát ott *köyye* válhat bármikor, Tason viszont *kö* marad, *taş* azt jelenti, kő, így az alföldi Tas az üzbég Taşkent = Kőváros kisebb testvére, és lehetnek földrajzilag távol egymástól, a szótárban mindenképpen összetartoznak.

Serçe, vércse, csóka, *alakarga*, *kerkenez*; *Yeşil köy* és Tas, Taşkent, Dobogókő, Csókakő és *Sebzivar* egyazon nyelvi ihlet, fényes út sokat eláruló mérföldkövei. És pont az eltérések, csavarások, fordítások (*çeviriler*) teszik olyan szédítővé távlataikat. A szinonima pedig azért rokonának más alakú társa, hogy más legyen, és ne hasonlítson.

Tarlalar is szépen hangzó szó, mint igazából minden török főnév többes számba téve, és nem „k betűkkel szól keményen”, mint a mi magyar sajtáságnak mutatkozó többes számaink. *Lar-ler* a többes szám kettős jele törökül, és mindkettőre találunk példát idézetünkben (*tarlalar* és *bahçeler*).

És folytatódnak a csodák utazás közben. *Güneş gülmüşiyor* = A nap mosolyog – örvendeztet meg hűségese *kılavuz*-unk minket is. *Kılavuz* ugyebár kalauz, de nem a vasúttársaság egyenruhás alkalmazottja, aki szegény feje *kondüktör*; *kılavuz* idegenvezető értelemben kalauz, és egy ilyen kalauzról esik említés egy vicces török közmondásban is: *Görünen köy kılavuz istemez*. = Ha látszik a falu, már nem kell kalauz. Sem *mihmantar*. A *mihmantar kılavuz* török szinonimája. Miért nincs *mihmantar* magyarul? Ha most három szót át- vagy visszaemelhetnék törökből édes anyanyelvünkbe, az egyik *mihmantar* volna. De legalább az altaji utak mitikus kalauzát jobban meg kellene becsülnünk. „Jegyvizsgáló” bikkfanyelvi szörnyszülött, a töröknek is árt, kettős merénylet nyelveink ellen!

Addig is beszéljünk az időjárásról, törökül nagyon izgalmas: *Güneş gülmüşiyor*. A nap mosolyog. – jó elismételni. Gül Baba emlékére is; a mosoly fogalmától semmiképp se idegen a virágnevek világa, és *gül* jelentése: rózsa, Gül Baba meg: Rózsa Papa, és mint minden jámbor (*iyi yürekli*) kertész, ő is béketeremtő.

És jókedvünket tovább tudja fokozni *güneş* a simogató sugaraival. *Güneş* párja *gün*, és máris előttünk a két kifejezés magyar elágazása.

A hajnaltól alkonyatig tartó fényes időszak neve nálunk azonos a fényforrásul szolgáló égitestével, és ehhez nagyon hasonlít a török páros is. *Gün* és *güneş* magától értetődően (*kendiliğinden anlaşılır*) összefüggenek, és attól még, hogy *güneş* nem napos, hanem maga az

életadó fénykorong, nem lesz nap-, se holdfogyatkozás. A lényeg, hogy *gün* = nap és *güneş* úgyszintén, ha nem is teljesen úgy, mint magyarul a napos nap, miután a felhők szertefoszlottak.

És ennek sem kell föltétlenül így lenni, ahogy nincs is így közelebbi-távolabbi környezetünkben:

magyar	nap - napos
török	gün - güneş
görög	iméra – íliosz
olasz	giorno – sole
spanyol	día – sol
német	Tag – Sonne
angol	day – sun
orosz	gyeny – szonce

Nap és *gün*, nap és *güneş* összefüggése rokonságunk egyik újabb, nagyon sokadik, és konkrétan fényben úszó igazolása.

A 3. lecke nyelvtanából válogatva „én, te, ő” stb. nem hagyható ki. Bár törökül ezek a névmások ritkábban használatosak, mint németül vagy pláne angolul, ahol az igeragok hiányát kénytelenek pótolni, azért a törökben sem fölöslegesek, és ugyancsak hangsúlyosan szerepelnek jelen dolgozatunkban: a személyes névmások az alapszókinccs vékony rétegébe tartoznak, így hasonlóságuk nagyon sokat mond a kapcsolatokról. Íme hát az igazság újabb pillanata, íme a török személyes névmások a maguk teljességében:

ben = én	biz = mi
sen = te	siz = ti
o = ő	onlar = ők

Hat rövid szó törökül, hat rövid szó magyarul, és a rokonságunk így nézve a számok nyelvén nyilatkozik meg, és vonjuk csak be a kínálkozó németet, máris felborul az egyensúly, máris különböző lesz az elszámolás végeredménye. A következő táblázatból világosan kiderül, milyen eltérő az adott szócsoport a német nyelvi építkezésben:

ich = én	wir = mi
du = te	ihr = ti
er, sie, es = ő	sie = ők

Itt most nyolc áll szemben hattal, és az indogermán nyelvi szemlélet a magyarral és törökkel, a névszók három nemre osztása az ilyen kényszert nem ismerő egyszerűséggel. *Er, sie, es* és *ő* óriási eltérés, amely itt is, ott is az egész névszórendszert meghatározza, míg *o* és *ő* csupán csak egymás kiejtési variánsai. Különbségük nem nagyobb, mint magyar-é és meyer-é, egymás családon belüli változatai; ennyi kell is az egészséges privátszféra fenntartásához.

Ben is nagyon rokon, nagyon ismerős, én-nel könnyen ikeríthető. Az ikerítés a magánhangzó – b vagy p szókezdésben nyilatkozik meg, játékos elem nyelvünkben, de a távlatok adott esetben itt is hihetetlen mélységekbe ködlenek.⁶

Néhány példa ikerítésre: Andi – Bandi, Ista – Pista, ákombákom, encsem-bencsem, egyedem-begyedem, ingyom-bingyom stb. És biggyesszük hozzá: en-ben (ha már „iggyeszteni” nem tudjuk). Ben b nélkül csak en, de éppen az egykori b hiányára vall, hogy az e é-vé válva meghosszabbodott.

Ráadásul a ben nem is tűnt el teljesen, többes számban, tárgyasetben rábukkanhatunk. Bennünket, mondjuk, és nagyon úgy tűnik, hogy ősi lelet, maradvány, olyan, mint elődeink csodafegyvere, többretegű visszacsapó íja; benne az egyes rétegek kölcsönösen erősítik, takarják egymást.

Ez a be nem a -ban, -ben-ből önállósult rag, nincsen köze semmiféle belsőhöz, „bíztak bennünk” féle igevonzathoz, és azért maradhatott fenn tárgyasetes formában, mert a tárgyaset teszi nyilvánvalóvá, hogy a tövet a régi ben = én, nem a -ben rag képezi. Ben = én egyes szám első személy, és „bennünket” első személy többes számban is, így „benneteket” rögzült, megrögzött nyelvbottlás, rossz analógia, amely nem véletlen nem folytatódik. Ha a bennünket a a bensőnkre vonatkozna, *velünket és *értünket is lehetne. A ragok és névutók magyarul az utánuk tett birtokos személyragok segítségével önállósulhatnak (példa: rátok), de a tárgyaset (*rátokat) t-jét már nem vehetik föl.

Sen is ősi távlatokat sejtet, *sinä* a finn megfelelője, de magyarul is ismerős -sz ragként (mész, jársz, írsz), és itt jön be a szótag mint a nyelvi jellegzetesség első számú képviselője, hiszen a hisz is hiszen volt a közelmúltban még.

O és *ö* hangrendi eltérése üdvözlendő változatosság, felhívja a figyelmet, hogy szükség van a különbségekre. Amelyek ha nem volnának, törökök volnánk, nem lehetnénk magyarok, és hogy akkor mi volna? A válaszhoz kevés a nyelvészet, ne menjünk bele!

Biz és *siz*, *ben* és *sen* hasonló, de szabálytalan, többes számú megfelelői, a „bennünket” ezért ismét törökebb a töröknél.

Onlar már felettébb szabályos, és képzése egyezik a megfelelő magyar névmás képzésmódjával. On + lar = onlar, ő + k = ök, és az n-nel bővült török *tö* a finn *hän* (= ő) és a magyar ön hangzásához közelít. Mint halk visszhang természetesen, de ezek a visszhangok is nagyon sokat mondanak, ha van fülünk a hallásra.

Ennyi személyes névmás után elkel némi igeragozás, és nem okoz csalódást a nyelvtani melléklet: a 3. lecke keretében nyílik módunk megismerkedni a *yor*-os igék ragozásával. Az igetőhöz ragasztott *yor* bővítmény jellegzetes török nyelvi fenomén, az igei cselekvést teszi mozzanatossá, mivel pedig ilyen szempontból a magyar igekötők igen gazdag rendszert alkotnak, magyarul nincs szükség *yor*-ra, de azért legalább felismerés szinten jó tudni, hogy létezik, sőt a török igehasználát egyik nagyon fontos eleme.

A *gelmek* (= jönni) ragozása ezért most különösen kapóra jön számunkra mindjárt az igető közelsége által, noha ez a társíthatóság első pillanatban nem nyilvánvaló.

---

⁶ Az ikerítés antropológiai gyökereihez és szemiotikai megközelítéséhez lásd: Balázs Géza: A művészet és a nyelv születése. MNYKNT-IKU, Budapest, 2021: 196.

Csáki Éva 1995-ben a Balassi Kiadónál⁷ megjelent török--magyar szótára a *gel-* szócikknél ezeket írja (némiképp egyszerűsítve):

gel – 1. jön, eljön, megjön 2. illik, áll valahogy 3. (be)folyik (bevétel) 4. létrejön, támad 5. származik; *gelen* – jövő, aki jön; *ona gelince* – ami őt illeti; *gelip git* – jár-kel; *kendine gel* – magához tér; *beni görmezlikten geldi* – úgy tett, mintha nem látta (engem); *gelip geçici* – átmeneti; *güleceği geldi* – rájött a nevetés; *iyi gelir* – jól tesz vmire; *sana bu küçük gelir* – ez kicsi rád; *daha yeni geldim* – még csak most jöttem.

Ennyit ír a szótár kiválasztott szavunkról, jó néhány fordulatot, szólást, nem is olyan keveset lehet megismerni, megtanulni belőle, csak éppen arra nincsen utalás, hol keressük itt a rokonságunkat. Ahhoz legjobb kissé magunkba szállni, és megkérdezni, van-e közös rezgés valahol. Az igenlő választ jó kérdésekkel erősíthetjük. Például:

Mit csinál a mag?

Mit csinál a nap?

Mit csinál a tészta?

Igen, igen, igen, mindhárom kérdésre ugyanaz a válasz: *kel*, *kel*, *kel*, azaz *jön*, *jön*, *jön*, csak egy kissé elvontan, megbonyolítva. *Kel* és *gel* pedig már ikertestvérek, és az apró különbség se tőlünk származik; *kel* üzbégül egy az egyben *kel*, türk belügy hát a zöngésedés, zöngétlenedés. Mindezek után lássuk a medvét, lássuk a *yor*-os igeragozást!

geliyorum = kelek geliyorsun = kelsz geliyor = kel	geliyoruz = kelünk geliyorsunuz = keltek geliyorlar = kelnek
--	--

Az ige-*g*ökvek – *gel* és *kel* – azonosság határát súroló rokonságát fentebb tisztáztuk, de vajon a ragokban találunk-e hasonlóságot? Mindjárt az összképet elnézve kapásból rábólinthatunk. Az első hasonlóság kétségtől az, hogy se törökül, se magyarul nincs szükség semmiféle külső támaszra, a ragozott formák önmagukban megállnak, a személyes névmások elhagyhatók mellőlük. Az ok világosan látható: a ragozási paradigmák egyes tagjait lehetetlen összekeverni, *geliyoruz* csakis egyet jelenthet, mi kelünk, és nem ti, nem ők, senki más, az egyes igeragok konzekvensen különböznek egymástól, félreértés ebből nem származhat semmiképp.

Hallom a finnugristákat: ez a világ számos nyelvén így van, nincs bizonyító ereje a komolyan vett rokonsági vitában.

Legyen nekik igazuk, de csupán csak a következő érvünkig, amelyet ismét a legegzaktabb rendszer, a számok nyelvén tudunk megfogalmazni.

5 és 0 kínálkozik egymást erősítő bizonyítékul. Utóbbival kezdjük, mert 0 nem semmi, és nem semmi a története sem. Európában a középkor vége felé jelent meg, és valóságos nemzetközi felbolydulást okozott az írástudó közvéleményben: sokáig a sátán számának tartották, a beleértett nihilizmus képzelet csöppet sem tette rokonszenvesé. Nélküle persze ma már nem lehetne matematika, számítógép pedig végképp nem, ám ma is hat a régi ellenszenv, ma sincs különösebb szerepe a mindennapokban.

Az úrkorszak kezdetén eleinte úgy látszott, megnő majd a 0 ázsiója is; a visszaszámlálás legdrámaibb pillanatát jelölte, a várakozás fénypontját a rakéta kilövésakor. A nullával adták

⁷ Csáki Éva: Török—magyar szótár. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. Negyedik, javított, bővített kiadás: 2019.

meg a „countdown” módját 1969. július közepén is az első holdrakéta fellövése napján; a tévén keresztül 2 milliárd földlakó figyelte a csodálatos eseményeket. Úgy tűnhetett akkor, a tömeges űrutazások küszöbéhez érkeztünk, és a rakétákkal együtt a 0 szerepe is megnövekedhet. Nem így lett, mint jól tudjuk, és az általános hanyatlás és csüggedtség a 0-ra is kihatott; ma már általában nem vele fejeződik be a visszaszámlálás, átugorják, elhagyják a NASA-nál, *ignition* (gyújtás) és *liftoff* (kilövés), ilyeneket mondanak 1 után, ha kicsapnak a lángnyelvek a rakéta hajtóművéből.

Mi, törökök és magyarok bezzeg nem félünk a nullától, a zérótól a ragozásunkban.

5 disztinktív igealak itt, 5 disztinktív igealak ott, és a rag nélküli formák mindkét nyelven ugyanazt jelentik, és ugyanott a helyük is a besorolásban.

Gelijor és a kel ragtalanok egyaránt (-*yor*- nem rag, hanem képző), egyes számú mindkettő és harmadik személyük is egyezik, és mindezeket az adatokat az úgynevezett zéró morfémával közlik, minthogy pedig az összes többi alak elkülönül egymástól, itt, azaz ugyanott magyarul és törökül a toldalékok hiánya hordozza az információt. És mindenképpen elgondolkodtató, miért van ez így, mit akarnak mondani a nyelveink ezzel a közös csenddel, hiányzó raggal, elhallgatással. Ki tudja, de ilyen az igazi világ is a maga ősi egyensúlyt őrző hallgatásában: egyes szám harmadik személyű, természetes állapota pedig büszke némaság, hangja sugallat, nem zsidvásári csinnadratta, pótcselekvések, így ha róla akarsz megnyilvánulni, jobb, ha visszafogod magadat még a nyelvtan szintjén is.

Folytassuk ismét csak az elején *gelijorum*-mal. *Gel-* a tő és *-m* a rag, és ez az *-m* is nagyon ismerős a saját ragozásunk kétharmadából. És az, hogy a kelek *k*-ja pont az ominózus egyharmad, a magyar ige rendszerével indokolandó, nem a török-magyar nyelvi eltérésekkel. Az alanyi, a tárgyias és az ikés ragozásra gondoljunk, és máris elfogadhatjuk: *-m* és *-k* mint a nyelvtani puzzle részei egymás szinonimái, ha nem is egyenrangúak.

És lám, ismét ott vagyunk, hogy a török *-m*, a török igerag erősíti meg a magyar nosztalgiánkat: igenis szükség van az elegáns ikés ragokra! Eszek, iszok (te piszok), lakok legjobb esetben is rondán hangzanak, és bennük az Altájból hozott nazálisunk butul le csúnyán betolakvó explozivává.

Gelijorsun újabb talált kincs, aranyhegyi aranymozaik, sokat elárul a török--magyar nyelvi építkezéséről. Végződése *-sun*, hangrendben illeszkedik *-yor*-hoz, de nyilvánvaló rokonságot tart *sen*-nel, a hozzáillő névmással, sőt a finn *sinä*-vel is egyidejűleg, és „átsziszeg” a magyarba, második személyű *-sz* ragunk igencsak a törökben és finnben jobban megőrződött ősnévből származik. A ragok a megfelelő nyelvekben önálló szavakból, névmásokból alakulnak ki, és a raggá válás két fokozatát figyelhetjük meg a magyar-török összevetésben.

Gelijoruz és *gelijorsunuz* szintén jól mutatják *biz*-zel, *siz*-zel rokonságukat, és a *z* adja meg az alakzatok zamatát, bár a török többes szám *-lar*, *-ler*, ha egyáltalán használják, itt mintha *-z* törekednék ilyen szerepre, noha ez a speciális megnyilvánulás csupán korlátozott érvényű.

Gelijorsunuz nagyon szépen elemezhető, öt komponensét könnyen szétválaszthatjuk: *gel+i+yor+sun+uz*, benne minden tagnak külön funkciója van, még az *i* kötőhangnak is, és az összes alkotó a végeredményt szolgálja, a nyelvi világosságot.

Magyar megfelelőik rokon kompozíciók: kelünk és keltek, és bennük is elkülönülnek tövek, ragok, többes szám jelzők. Ismét ugyanaz az ihlet, ha a formai jegyek különböznek is.

Geliyor-lar és *kel-nek* ismét erős párhuzam, és ugyanúgy a hozzájuk tartozó névmásokra (on+lar, ő+k) emlékeztetnek.

A 3. lecke K jelzés alatt szemlélteti a *hová?* és *hol?* és *honnan?* kérdésre adott török válasz végződéseit. Ez a logikus irányhármasságot mutató rendszer egy keskeny táblázatban kitűnően áttekinthető:

hová?	(y)a, (y)e	-ba, -be, -hoz, -hez, -höz
hol?	-da, -de	-ban, -ben
honnan?	-dan, -den	-ból, -ből, -tól, -től

Megjegyzés: a *-ya*, *-ye* magánhangzó után áll, például: *Ankara'ya* = Ankarába, *Dobogókő'ye* = Dobogókőre. Az irányhármasságba rendezett kérdések törökül:

nereye?	hova?
nerede?	hol?
nereden?	honnan?

A kérdőszók alapjául a *ne?* „milyen?” jelentésű kérdőszócska szolgál. Magyarul *ne!* ugyebár mást jelent (most tekintsünk el a szintén rokon „nesze!” még kevésbé udvarias, rövidebb *ne!* formájától), erőteljes tiltószó, ezért mondhatnánk, hogy jelentése foglalt, és már emiatt sem alkalmas a törökhöz hasonló kérdőszói szerepre, de ezt a vélekedést épp a török cáfolja: *ne... ne* páros tagadószóként azt jelenti, *sem... sem*, úgyhogy magyarul is használhatnánk kérdőszócskaként török jelentésében, de ha nem, hát nem, *hová?* és *hol?* és *honnan?* így is sokat mondanak a rokonságunkról.

Miközben azért ismét az ő mézüket irigyelhetjük: kérdés és felelet náluk hiánytalan harmóniát alkot, egybesimulásuk tökéletes, teljes. A kérdés *nerede?*, és *-da-de* van a válaszban, és *nereden*-nél ugyanúgy (pl. *Ankaradan*), és *nereye* visszhangja is YE!

Ennek utánzása magyarul egy kissé mesterkélt, bár nem lehetetlenség: *Hol vagy? Távol. Hova mész? Haza, mintha Ankara 'ya mennék, és hogy honnan? Onnan ugyebár, és lám, kérdés-válasz összecsengenek.*

De csak így és ilyenkor, mert egyébként *-ba-be*, *-ban-ben*, *-ra-re*, *-tól-től* saját kérdésétől alakilag függetlenedik. Viszont az egész gombolyag nagyon élő, nagyon szerves, nagyon bonyolult, és a török hangzás egyáltalán nem rí ki a fonémákból összerakott szimfóniából, és a *hun?*, és *otthol*, és *attú*-szerű, tájjellegű alakokat felértékeli. Hogy elmeditáljunk, hogyan lett *tóltól* a *bólból-ből*, és mi lett volna, ha onnan, *Jutastan* mentünk volna föl oda, a *Pap-oda*, nem lett volna semmi, *Jutas* így is *Jutocsa*, így is a *Toğrul* = *Turul* nemzetséget örökíti meg, és ötlik eszembe, bár oroszok uralták a fennsíkot *Jutastól* a *Papod* бүтүг (bit = befejez), legalább verebekre lödöztek ágyúval, nem ránk, sőt minket mindig átengedtek szó nélkül, és nem módosították a fűkalászok génállományát. És 56-ot is, miként a régi krími háborút, csak törökül lehet egyetlen szóba belefoglalni: *seviştirilemedilerinden*; bár a szó hallatán a törökök is homlokukat ráncolják, azért egy az egyben „átcsavarható” magyarra (*çevirmek* = fordítani): szerettetődhetetlenségekből. A *tó* – *sev* – a szeret rokona, de rokon *seviştirilemedilerinden* is; Lotz János szíves közléséből ismerjük.

A K pont a továbbiakban a *bu*, *şu*, *o* névmásokat tárgyalja. Jelentésük: itt, ott, amott. Ez a hármasság is tekinthető gondolkodásbeli hasonlóságnak, és erre a közvetett bizonyíték éppen az a nem túl meggyőző kísérlet, ahogy Caner professzor és Wendt doktor a pontos német jelentéssel bajlódik. Eszerint: *bu* = dieser hier, *şu* = dieser da, *o* = der da (jener). A német fordítás körülményes, ráadásul pontatlan, szükségképpen pongyola, elegánsnak semmiképp se mondható. „Da” németül jelentheti azt is, hogy itt, de azt is, hogy ott, a magyarra és a törökre annyira jellemző irányhármasság kifejezése német nyelven erőltetett, nehézkes.

Bu, *şu* és *o* birtokos, részes és tárgyesetének ismertetésekor a szerzőpáros mintegy okulva az előző fiaskóból már kerüli a fordítást és megelégszik a nyelvtani kategóriát feltüntető száraz közléssel:

birtokos eset (genitivus)	bunun	şunun	onun
részes eset (dativus)	buna	şuna	ona
tárgyeset (accusativus)	bunu	şunu	onu

Majd következnek az irányhármasságot mutató helyhatározók:

buraya = ide burada = itt buradan = innen	şuraya = oda şurada = ott şuradan = onnan	oraya = amoda orada = amott oradan = amonnan
---	---	--

Ugyanez a rendszer vetül rá a konkrét helységnevekre:

Izmir'e gidiyorum. = Izmirbe (Szmirnába) utazom. Ankara'ya gidiyorum. = Ankarába utazom.

Izmir'deyim. = Izmirben vagyok. Ankara'dayım. = Ankarában vagyok.
--

Izmir'den geliyorum. = Izmirből jövök. Ankara'dan geliyorum. = Ankarából jövök.
--

Felettből érdekes a nyelvünkben nagyon eleven *-ra*, *-re* felbukkanása a *bura-*, *şura*, valamint *nere-* formákban. *Bura* önmagában azt jelenti: ez a hely. Továbbképzett származéka *buralı* = itteni, helyi. Erre a ragfélére ismerhetünk rá az *ileri* (előre) minden porcikájával rokon szóban is. A *ra*, *-re* a törökben megmaradt zárványnak, de éppen ezért tündöklök valamiféle nyelvtani borostyánfényben.

A török *o* (magyarul: ő) személyes névmás tehát megegyezik a távolba mutató névmással, így összébb záródik *o*, ő és az kapcsolata is. *Burada* egyfajta raghalmozásnak tűnik, akárcsak az enyhén kárhoztatott „itten”.

Esztergommal szemben, a Garam torkolatánál van egy Helembáig tartó magaslat, úgy hívják, Burda-hegy, és ez a Burda szemlátomást *burada* derivátuma. Egy *a* a különbség köztük, és ennek az *a*-nak a hiánya a Horger-törvény következménye. Bármely tudományos rendszer akkor igazi, ha több mindent tartalmaz, mint amennyit a felfedező elgondolt a felfedezés

pillanatában. Ilyen a Horger-törvény is. Kimondja, hogy a három szótagú szavak középső, nyílt szótagából a magánhangzó gyakran kiesik. Bár Horger a törvényt egykor a magyar nyelvre fogalmazta meg, valójában olyan, mint a pentaton dallamaink legrégebbi rétege, eurázsiai érvényű. A Horger-törvény az összes türk nyelvet áthatja, így Kínában az ujgurokét is. Még egy jeles példa a Horger-törvényre Márai Sándor *Hallgatni akartam* című tanulmányából: „Sok szótáram volt; aztán enciklopédiák; gyűjtöttem minden szótárt, amely a magyar nyelv összefüggéseit és eredetét magyarázta. Nagy csend volt ebben a szobában. Írni kezdtem.” A Horger-törvényt az utolsó szó példázza: kezdtem. Mára kissé elavult, ma úgy mondanánk: kezdtem. Felmerülhet a kérdés: miért ilyen hosszú ez az idézet, és nincs ok titkolni: a tartalmáért természetesen. Ez a könyvecske is „a magyar nyelv összefüggéseit és eredetét” vizsgálja.

Fordítsuk meg az irányt: a Garammal szemben (prosz to Granua, írta Marcus Aurelius egykor, a későbbi királyvárost értve), a Garammal szemben az esztergomi belváros egy részét is török szóval illették a régiek, ez pedig a Tabán, a budapesti Tabán édestestvére. A tabán mint köznév azt jelenti: 1. talp, cipőtalp 2. padló, alap, folyómeder 3. mező (textilmintában, zászlón). A Tabán név világos utalás a domborzati adottságokra, az empórium, a várhegy, a vár alatti területet jelenti mindkét városban, és szomorú blöddli, hogy a budai Tabán nevét komolynak tekinthető könyvek holmi cipő-, bocsorkgyártó manufaktúrák egykori helyszínéből magyarázzatják.

Az Esztergommal szomszédos Dorog is törökségi név; *doruk* azt jelenti, hegycsúcs, hegytető; a szóvégi k ragozás közben ğ-vé alakul (*doruĝu*), és a k előtti u nyíltabbá, o-vá válása (lú ~ ló) nagyon gyakori a magyar nyelvtörténetben. A régi Dorog feljebb, a Getén helyezkedett el.

És mindennek dacára az egyik etimológiai szótár azt írja Dorogról, hogy szláv, és a *drug* szóból származik. Ide kívánczik Arany János kifakadása: „fele német, fele tót, magyar nyelv meg nem is vót”; nyelvünk legnagyobb mestere egyáltalán nem nézte jó szemmel a finnugrista vircsaftot.

Esztergom környéke bővelkedik törökségi nevekben, ezek jószerével a domborzati viszonyokat pontosítják, azaz a természet rendjét követik, nincs bennük semmi egyéb szándék, alattomoság. Ellentétben például az elmúlt korszakkal, amikor Esztergomban Béla király útja Kun Béla utcának neveztetett Béla-Béla alapon; a régi viccet idézve ez is a *felszabadulás* (hosszú ú-val), nem pedig a török dűlős számlájára írandó.

Dorogon túl található Dág, jelentése: hegy, és a dagad szócsoporthoz tartozik. Dágról egy ugrás a Gerecse, *gereç* pedig azt jelenti: alapanyagok, és nem kell sokáig keresni, hogy a névbe foglalt természeti kincset megleljük: Tardos mellett ott az ősi bánya, amelynek gyönyörű, vörös fényű kövéből Mátyás király a visegrádi palotáját építtette hajdanán. A süttöi bánya mészköve is értékes.

Kissé távolabb találjuk a bortermelő Etyeket; *etek* alapjelentése: szoknya, de használatos „kisasszony szoknyája”, azaz hegyoldal jelentésben is. Igencsak ez az *etek* szó fedezhető fel az Etyektől nem túl távoli, szintén bortermelő Ete község nevében; a környék sík, mezőgazdasági művelésre felettebb alkalmas, de az etei szőlődombról igen szép a kilátás, és a magaslat magyarázhatja Ete és Etyek nevének hasonlóságát. Teljesen tipikus a szóvégi k eltűnése is, a k magyarul a többes szám képzetét kelti, ezért gyakran lekopik a törökségi szavakról.

Burada és *orada* viszonylatában meg kell állapítani, hogy Esztergom (*Estergon kalesi*) neve fogalom Törökországban, mindenütt ismerik, a szír határ közelében is. Ennek oka részint egy szívhez szóló dal, benne a saját népdalaink szárnyalását, szüksézávú, csodálatos képiségét ismerhetjük fel. Az *Estergon kalesi* egy török vitéz vágyakozó éneke; a katona a várból a Duna vizét kémleli, és a hullámokkal üzen az otthon hagyott kedvesnek: a dalban nincsen semmi birodalmi gög, fennhéjázás, kivetnivaló.

Kale jelentése: vár, *kalesi* pedig: vára a városnévre vonatkoztatva; így (lásd: városháza) képezünk törökül szóösszetételt.

Buda *kalesi*, illetve *kalasi* Buda török elnevezése, és meglehet, hogy máig ez rejtőzik Budakalász régi nevének i végződésében; „Kalászi ma már inkább külváros”, mondják a környéken a tősgyökeres helyiek, és utalnak az i-vel talán az eltűnt Ósbudavárra, ha pedig így van, ismét a török nyelv segíthet magyar, sőt hun titkok megfejtésében.

Az L pontban a szerzők a személyes névmás részes esetét szemléltetik táblázatba foglalva:

bana nekem	sana neked	ona neki
bize nekünk	size nektek	onlara nekik

Bár itt és most főként a török nyelvet tanulmányozzuk (*hamdolsun!* hála Istennek!), nem pedig a németet, azért nem árthat egy pillanatra utóbbit is szemügyre venni: segítségével világosan láthatjuk, hogy a táblázatban feltüntetett névmások törökül és magyarul olyan egybeesést mutatnak, amely nem szükségképp univerzális. Egy török szó itt, egy magyar szó ott, a számok ismét szabályos egyenleget alkotnak, de próbáljuk csak meg a harmadik személyt németre átkonvertálni, megbillen a mérleg, „neki” német nyelven igazából három szó (*ihm, ihr* és megint *ihm*), és nem nagy könnyebbség, hogy a hím és semleges nem formailag egynek vehető. Ha németül azt mondjuk, „neki”, így is tudni kell, hogy a három közül milyen nemű az a szó, amelyikre vonatkoztatjuk. És ez hasonlóképp van a legtöbb indogermán nyelven a világ háromnegyedén. Az, hogy nálunk és a törököknél nem így van, ismét csak a közös származásunk nyilvánvaló manifesztuma.

Hasonlít az egyes szavak szerkesztése is. (*Ban-a, nek-em.*) Bár az alkotóelemek különbözőek, a komponálás módja mindkét nyelven világos, szépen elemezhető.

A már vizsgált -a, -e végződés a törökben ezúttal a részes eset képviselője, magyarul ez -nak, -nek, és jöllehet -nak, -nek-re is kérdezhetünk hová? kérdéssel, még nem kell a Dunának mennünk, mert nem megyünk a *Dunává (törökül Tuna'ya és nix zur Donau), de azért egy kicsit szomorú, hogy az ősi, törökkel megegyező formák (haza, világgá) a -ra-re török raghoz hasonlóan most magyarul olyan korlátozottak a használatukban.

Az M pont címe: A határozatlan tárgy. Saját szemszögünkből ez a cím különösen érdekes: a tárgy határozottságának nagyon fontos szerep jut a magyar mondatban is: tőle, attól függ nyelvünk bizonyára legkényesebb, legkomplicáltabb rendszere, az ígét, azaz az állítmányt érintő tárgyas ragozás. A legegyszerűbb példa ebben a meglehetősen bonyolultságban: „levelet írok”, illetve „a levelet írom”; a határozott névelő (a) határozottá teszi a tárgyat is, és ez változtatja meg az igeragozást.

A törökben persze nincs, ott sincs se határozott névelő, se tárgyas ragozás, de a tárgyra, annak milyenségére nagyon odafigyelnek, és ez is tagadhatatlan közösség a török és a magyar nyelvi gondolkodásban.

A török nyelvben a tárgy határozatlanságát a tárgyeset jelöletlensége mutatja, azaz a tárgyeset ilyenkor nem különül el az alanyesettől.

<i>Sokakta bir bay görüyorum.</i>
sokak = utca, bir bay = egy úr, egy urat, görüyorum = látok
Meyvacı elma satıyor.
meyvacı = gyümölcsáros, elma = alma, almát, satıyor = elad, árul

Most is egymásra épülnek a hasonlóságok. *Bay* = úr, bég és bej rokona, és Baj Tata melletti települése, amelyet tehát fordíthatunk Ur-nak is a sumerológus ugristák ugrasztására, és akkor még nem is beszéltünk Bay-ról és Járbay-ról (*yarbay* jelentése alezredes) mint magyar tulajdonnévről.

Meyvacı = gyümölcsáros, a teljes egészében rokon *yemişçi* szinonimája (*yemiş* = gyümölcs, *çi* = a foglalkozás képzője), *meyva* nem rokon, de eredetileg ez a képző van az ács, szűcs és szakács szavunk végén (lásd még *taxiddzisz*: taxis görögül), így a *yemişçi*-hez hasonlóan kétszeresen rokon lesz a szó, ha a *sat* = árul, elad tőhöz hozzáillesztjük. De haladjunk sorjában és gyorsan: *elma* és alma közössége nem igényel semmiféle magyarázatot, és máris a mondat végén, *satıyor*-nál járunk, és ismét a bőség zavarával küzdhetünk, itt is még az is rokon, ami megfoghatatlan. Konkrétabban: az ige mondat végi helye és egyes szám harmadik személyű ragtalansága; *-yor* nem rag, csak az ige képzője, ahogy épp az imént megtanulhattuk. *Satıcı* jelentése: szatócs, és nem kellene hagyni, hogy az áruházláncok ezt a szavunkat is maguk alá dőzerolják, gyűrjék.

Satıcı szinonimája *bakkal*, ez többes számban *bakkallar*; és máris ott vagyunk a magyar Bakalároknál.

A 3. lecke végéhez érkezünk, ideje legalább egy (1) feladattal lezárni a témát:

1. feladat:

Ismételd el ötször hangosan, lassan, ünnepélyesen:

Engem a finnugristák rútul megtévesztettek!

4. lecke

A 4. lecke címe: *Bay Erinç memnun değıl(dir)*. A mondat jelentése: Erinç úr nem elégedett. A lecke alcíme pedig: *Olumsuz şekli*, vagyis a tagadó forma.

A címül szolgáló mondatot a rokonság szempontjából vizsgálva nem jutunk túlságosan messzire, a *bay* szó után nem találunk a magyarral is kapcsolatba hozható nyelvi jelenségeket. A *memnun* (elégedett) szó kilóg a török szavak sorából is; a nyelveinket a hangzás szintjén a legerősebben rokonító magánhangzó harmónia nem jellemző rá, *memnun* vegyes hangrendű, ahogy persze különböző okokból (például a mély hangrendű *ı* eltűnése által) számos magyar szó is az. A nyelvi jelenségek firtatása, a számos miért? végül ebben a tudományágban is egyfajta szellemi vállrándítást involvál, végül a nyelvészetben is, akárcsak a matematikában, el kell fogadni az axiómák igazságát, szerepét: azért van úgy, mert úgy van, nem érdemes tovább tételődni rajta.

Ilyen kétségtelen tény a vegyes hangrendű szavak meglehetősen tömege magyarul és törökül, természetesen magyarázhatjuk és töröközhetjük őket azzal, hogy idegen eredetűek vagy elhasonultak stb., azért a tény tény marad, a többi meg csak sejtés: a magánhangzó harmónia kivételt nem ismerő alkalmazása talán nyomasztóan tökéletes rendszert eredményezne, ezért szükség és titkos igény van az üdítő kivételekre, és ezt az igényt példázza a török nyelv fejlődése, története is. Az iszlám vallás felvétele, valamint az ősi iráni, indoárja kultúra behatolása következtében arab és perzsa szavak, terminusok sokasága, tömkelege árasztotta el a türkök Belső-Ázsiában keletkezett idiómáját, és a gazdagodás együtt járt a régi szókincs sorvadásával, és tartott ez a nyelvcsere veszélyét magában rejtő folyamat századokon át egészen az Oszmán Birodalom felbomlásáig.

Akkor viszont a nagy társadalmi változások keretében erős nyelvi reform kezdődött, és a cél egyértelmű volt: a régi, altáji jelleg, szófűzés, nyelvi szellem visszaszerzése.

A török nyelvújítást (valójában „nyelvrégítést”) teljes egyetértés, teljes siker koronázta, kísérte, a legbántóbb vadhajtások gyorsan eltűntek, kirotálódtak, a szakszerűen restaurált nyelv visszanyerte régi fényét, ragyogását, mázát, az lett, ami volt, belső-ázsiai különlegesség, saját logikáját követő, hajlékony és csupa élet, nagyon organikus képződmény. Amelyet már nem fenyeget elnyeléssel semmiféle külső törekvés, és jóllehet, maradtak benne idegen elemek bőséggel, általában ezek is szépek, harmonikusak a gondos válogatás következtében. És ennek bizonyítására elég a szótárba belelapozni:

memnun – elégedett

eflâtun – lila

ehram – piramisok

ehram şeklinde – gúla alakban

çihanşumul – egyetemes

cihangir – világhódító

cilâla – kifényesít

liman – kikötő

limanla – 1. kiköt 2. elcsitul

limonlu – citromos

pirzola – sült hús
peygamber – próféta
mülâhaza – elképzelés
mütekabil – kölcsönös
şahane – csodaszép, felséges
şahadet (tanıklık) – tanúskodás
şelâle – vízesés
muhteşem – csodálatos
tacir - tüccar – kereskedő = tőzsér
tafsilât (ayrıntılar) – részletek
tatbikat – hadgyakorlat
yasemin – jázmin
ateş – tűz
ateş kes – tűzszünet
Ateşeli – Tűzföld

Mindegyik szó vegyes hangrendű, arab, perzsa, sőt görög eredetűek, de valamennyien a török nyelvet ékesítik, polírozzák fel.

Olumsuz şekli a családi kincs és kincses közösségünk tárháza.

Olum az *olmak* (lenni, finnül *olla*) *m*-képzős formája – ugyanígy *m*-mel képzünk főnevet magyarul is igéből vagy névszóból: alszik – álom, alá – alom, örül – öröm, hull – hullám, áll – állam, fut – futam, csillog – csillám; utóbbi három a magyar nyelvújítás sikereit dicséri, mesterséges voltukban is hibátlanok, helyesek.

Jobb sorsot érdemlő „barom” szavunk igazi különlegesség, egyben eurázsiai hatóerejű, a keleti türkök, üzbégek, sőt ujugurok is ismerik: a szótőben a *var*-van hiányos létigei formák keleten *bar*-nak hangzó töve rejtőzik, és ebből a töből vezethető le eredeti jelentése is: vagyon mint jószág a nagyállattartó szkíta-hun szemléletnek és realitásoknak megfelelően; az, hogy barom mára szitokszóvá vált, híven tükrözi a modern világ fonákságát is. Mindenesetre az 1960-as évek közepén a mezőgazdaság békésnek nem mondható szervezése idején még kitűnően tudta érzékeltetni a történelem dimenzióit. Az alábbi, barom-vagyon rokon gyökerű és felépítésű szavakat összehozó, bugyutának álcázott versike igazából zseniális megnyilatkozás, ösztönös remekmű évezredek háttérrel. Íme:

Beállok a TSZCS-be, twist.
Beadom a tehenemet is,
hadd tudja meg az a barom,
milyen az a közös vagyon,
beállok a TSZCS-be, twist.

A lét, ha nem csapda, mindig a létezés (törökül ugyanabból a töből, ugyanazzal az *-s* képzővel, de egyszerűbben képezve *oluş*) helyeslése is, így a fosztóképzős forma a lét tagadása, a tagadás általában véve, és ez *olumsuz* törökül, és könnyű meglelni a *-suz* hangrend és ajakkerekítés szerint illeszkedő változatait, ezek pedig *-süz*, *-siz* és *-siz*, ahogy a nyelvi harmónia megköveteli:

gürültü – zajongás, lárma
gürültüsüz – halk, csendes
güven – bizalom
güvensiz – bizalmatlan
itimat – (szintén) bizalom, *güven* szinonimája
itimatsız – bizalmatlan úgyszintén

A fosztóképző nálunk önálló szóként működik: szüz alapjelentése tiszta, mentes bármiféle taposástól, gerjedelemtől (lásd: szüzföld, szüzdohány, szüzhó), és ez a jelentés érvényesül a végződések formai gazdagságát felmutató török használatában.

Akárcsak *ile* kapcsán, most is megkérdezhetjük, melyik szóból lett a négy, és a magyar „szüz” ezt is eldönti; ahogy *ile* magas hangrendű és magasak a velem-veled-szerű formák is, úgy ismét a magas hangrendű szót feltételezhetjük a török fosztóképző története kezdetén.

A fordítás nem föltétlen kétirányú utca, ha megnézzük Benderli Gün, Gülen Yılmaz, Kakuk Zsuzsa és Tasnádi Edit magyar--török szótárát, a „szüz” címszónál a szüztől erősen eltérő török alakokat találunk: *bâkir, bâkire, erden*.

Szüz Mária pedig *Meryem Ana* törökül; a nagybetűs Ana a magyar anya megfelelője, így Szüz Mária ottani nevében mégiscsak rokon szóra bukkanunk. Szép és méltóságteljes ez a megnevezés is, miként a Mária-kultusz általában véve Törökországban.

Ennek évezredes hajtóereje, hogy az ókori Efezosz és a mai Selçuk környékén, egy hegytetőn található az az épület, amely a szent hagyományok szerint a Theotókosz, az Istenanya utolsó földi lakhelye: a gondosan őrzött objektumot ma nagy számban látogatják muszlim zarándokok is. A törökök a kereszténységet ellentétben a kommunistákkal sose mocskolták, gyalázták intézményesen.

Şekli igazából *şekli* (*şkil* = forma), az *i* kiesése ismét csak a Horger-törvényt igazolja törökül.

A 4. lecke a török tagadási formákat mutatja be, és emiatt bay Erinçnek aznap nem sikerül semmi, hiába esedékes, nem jön levél otthonról – *evden mektup gelmiyor* –, ő se tud írni a hazaiaknak, szállásán nem talál levélpapírt, borítékot, tollat – *kağıt, kalem, zarf vb* –, csupa negatívum körülötte minden, de a szavak (*sözler*) most is nagy meggyőző erővel érzékeltetik a rokonságunkat.

Bay Erinç bánatának legfőbb oka az, hogy gyermekei az iskolában kudarcot kudarca halmoznak, és ezt a következőképpen fogalmaztatja meg vele dr. Wendt és Caner professzor: *Kendi kendine „Onlar iyi yetiştiriyorlar” diyor.*

Óriási (*mükemmel, harika, fevkâlade*) mondat ez, igazi csemegeként tálalja a magyar ízekhez nagyon közeli finomságokat. Mindjárt a kezdő fordulat felkelti a figyelmet: *kendi kendine* azt jelenti, saját, vagyis maga magának, és természetszerűleg a magyar kend szó ősiségére, valódi értékére emlékeztet bennünket. Kend, vagyis kegyelmed, maga mára kisodródott nyelvünk főáramából, régi irodalmi szövegekben árválkodik kuriózumként, de azért kár volna érte is, ha teljességgel feledésbe merülne. A törökben ilyen veszély nem fenyegeti, él és virul mint visszaható névmás a magyar magam, magad stb. formákkal párhuzamosan. Ragozását érdemes táblázatba foglalni:

kendim kendin kendi(si)	(én)magam (te)magad (ö)мага
kendimiz kendiniz kendileri	(mi)magunk (ti)magatok (ök)maguk

Végigragozhatjuk tárgyesetben is:

kendimi kendini kendi(si)ni	engem téged őt
kendimizi kendinizi kendilerini	minket titeket öket

Részes esetben úgyszintén:

kendime kendine kendi(si)ne	nekem neked neki
kendimize kendinize kendilerine	nekünk nektek nekik

És így tovább a többi raggal: *kendimden* = tőlem, *kendinden* = tőled a török Rubik-kocka elvnek megfelelően.

Egyéb példák:

O, kendine güveniyor – Ő magában bíz.

Ben, kendime güveniyorum – Én magamban bízom.

Kendimi iyi buluyorum – Jól érzem magam.

Kendini çok üşütmüş – Nagyon megfázott.

Tudnivaló, hogy törökül is, akárcsak magyarul, végződésel úgyszintén kifejezhetjük a visszaható jelentést:

beslemek – táplál yıkamak – mos korumak – véd taramak – fésül	beslenmek – táplálkozik yıkannmak – mosakszik korunnmak – védekezik taranmak – fésülködik
--	--

Visszatérve Bay Erinç gondjaihoz: *kendi kendinét onlar* követi a mondatban, és ez a szó is nagyon altáji és turáni; o és ő ugyebár olyan különbség, mint gomb és gömb, így *onlar*-nak és *ők*-nek azonos a felépítése.

Iyi = jó, sőt jobb a jónál, ujjongóbb.

Yetişmiyorlar = nem haladnak, nem jutnak előre; *yetişmek* ismét többszörösen magyar vonatkozású. Az alapige *yet-*, jelentése: elég valakinek valamiből. Összefüggése a *jut* magyar igével vitathatatlan. A szótó különféle toldalékolások révén meglehetősen szócsaládot alkot; jó hangzású, hasznos szavakat, a magyar melléközöngé egyiktől sem idegen:

yetenek = képesség, tehetség

yeter (melléknév) = elég; *yeter derecede* = eléggé, megfelelő mértékben

yeterince (határozószó) = eléggé

yeterli (melléknév) = elég, elegendő

yeterlik = alkalmasság; *yeterlik sınavı* = alkalmassági vizsga

yetersiz (melléknév) = alkalmatlan

„s” képzővel:

yetiş = elér, utolér, eljut; a *jut*-ból képzett magyar főnévi formára emlékeztet erősen (eljutás, hozzájutás, bejutás stb.)

yetişkin = felnőtt

yetiştir = felnevel (eljuttat, eljuttatás révén)

Yetişmiyorlar azt jelenti: nem haladnak; ilyen rendszer nincs a magyarban, de attól még nem kerülhető ki, íme a szerkezet rövid áttekintése: Az ige tagadása a törökben a *-ma*, *-me* partikulával történik; *-ma*, *-me* az ige után helyezkedik el, és őt követik (általában) az ige további toldalékai. A partikula így a használat elsöprő többségében a toldalékolt alakon belül található meg. (Kivétel a pusztá tiltás: *gelme*, *yapma* = ne gyere!, ne csináld!) A *-ma*, *-me* változat a *-mak*, *-mek* végű főnévi igenévi formákban módosulás nélkül mutatkozik meg, a *yor-*ral bővülve viszont a és e felső nyelvválásúvá alakul és ajakkerekítés szerint úgyszintén alkalmazkodik. Így négy változat jön létre: *-mıyor*; *-müiyor*; *-mıyor* és *-muyor*.

Például:

gelmemek = nem jönni

görmemek = nem látni

yapmamak = nem csinálni

konuşmamak = nem beszélni

Ragozás közben viszont:

gelmiyorum = nem jövök

yapmıyorum = nem csinálom

görmüyorum = nem látom

konuşmuyorum = nem beszélek

Kettő végigragozva:

gelmiyorum	nem jövök
gelmiyorsun	nem jössz
gelmiyor	nem jön
gelmiyoruz	nem jövünk

gelmiyorsunuz gelmiyorlar	nem jöttük nem jönnek
------------------------------	--------------------------

konuşmuyorum konuşmuyorsun konuşmuyor	nem beszelek nem beszelsz nem beszél
konuşmuyoruz konuşmuyorsunuz konuşmuyorlar	nem beszélünk nem beszéltek nem beszélnek

Ha pedig azt is tudjuk, hogy a *demek* (*diyor*) jelentése „mondani”, bay Erinç belső monológia már könnyen lefordítható:

<i>Kendi kendine „Onlar iyi yetişiyorlar” diyor</i>
Magában (magamagának) mondja: „nem haladnak jól”.

A B pontban tárgyalt nyelvtan a török eldöntendő kérdés mibenlétét mutatja be, ez pedig ismét vizsgálódásunk fő sodrába tartozik, sok benne az ide-oda utalás.

Eldöntendőnek ugyebár azt a kérdést nevezzük, amelyre igennel vagy nemmel felelünk, ha szempontunk a nyelvi gazdaságosság. Például: Otthon leszel délután? A korrekt válasz igen vagy nem, a többi „nemigen” kivételével már mellébeszélés.

A török eldöntendő kérdés különböző változatokban egy kérdőszót is megkíván, ennek legismerősebb formája a „mi”, ez a „mi” pedig magyarul is használatban van. Példa: *Bay Turgut işçi mi?* = Turgut úr munkás? A kérdőjel előtti „mi” nyilvánvalóan magyar csengésű, ahogy kiviláglik a következő dialógusból:

- Turgut úr munkás.
- Mi? Még hogy ő egyszerű munkás? Fogadni mertem volna, hogy legalább ötcsillagos főszakács, olyan kiváló a lecsója.

A probléma sajnos nem ennyire egyszerű, ha teljes terjedelmét vizsgáljuk. Ez a mi? valójában négyalakú (*mi, mü, mi, mu*), és hiába írjuk külön, ragszerűen viselkedik, alaki gazdagságával pedig a *-siz* fosztóképzőhöz hasonlítható (*-siz, -süz, -siz, -suz*).

Itt azért egy pillanatra álljunk meg, pontosítsuk a tárgyat, a négyalakú török toldalékolást. Ebben is találunk némi magyar emlékeztetőt, de a mi hármas toldalékaink (-hoz, -hez, -höz, -on, -en, -ön) nem ennyire logikusak, rendszerszerűek. Annyiban viszont hasonlítanak a megfelelő török toldalékokhoz, hogy bennük is egyszerre hatnak különféle hangképzési mechanizmusok. Vagyis kínálatuk által a nyelv és az ajak működése rendeződik össze, alkot korrelációt. Így szolgálva a beszéd azonos fiziológiai törvényeken alapuló könnyűségét, könnyedségét mindkét idiómában. A török toldalékolás szabályosságát dicséri ezen túl, hogy a négyesben a magasság-mélység, ajakkerekítés-ajakrésesség szempontjai szerint illeszkedő magánhangzó ráadásul mindig felső nyelvvállású, sose középső vagy alsó. Magyarul sokkal nehezebb a hasonló illesztéseknél a megfelelő kötőhangok megtalálása. (SzomjasOk és szomjasAk stb.) Példák a négyalakú illeszkedésre:

Bu peynir mi? – Ez sajt? (*peynir* = sajt, *peynirli* = Athénban is közismert sajtos szendvics, nota bene, török néven közismert.)

Süt var mi? – Van tej? (süt = tej)

O profesör mü? – Ő professzor? Ő magas hangrendű és ajakkerekítéses, *ü* ugyancsak, ezért illeszkedik *ö*-höz külön írva is.

Hâlâ bekliyor mu? – Vár még? (*hâlâ* = még, *beklemek* = várni)

Tovább bonyolítja a kérdőszócska mondat végi helyzetét, hogy lehetőség szerint felveszi az igei személyragokat, mintegy magához szippantja őket a többes szám harmadik személy kivételével:

Bunu biliyor muyum? Onu görüyor musun? Geliyor mu?	Tudom én ezt? Őt látod? Eljön?
Bunu yapıyor muyuz? Fransızca konuşuyor musunuz? Onlar onları tanıyorlar mı?	Megcsináljuk? Beszéltek franciául? Ismerik őket?

Mint a táblázatból látható, többes szám harmadik személyben az igerag „visszamegy” az igére, és ott hagyja csupaszon a szemünknek ismerősebb partikulákat.

Onlar onları tanıyorlar mı? egyébként ismét olyan török mondat, amelynek minden egyes szava magyar vonatkozású. Kiemelkedően érdekes *tanımak*, számos származéka létezik, és mindegyik nyelvrokonsági emlékeztető:

tanı – 1. ismer valakit, tud valamit 2. elismer, megkülönböztet valakit/valamit; *daha yakından tanımak* – közelebbről megismer valakit/valamit.

tanıdık (ğı) – fn., mn. ismerős

tanık (ğı) – fn. tanú; *tanık ol* - tanúja valaminek

tanıklık (ğı) – tanúskodás

tanım – definíció (bár a magyar „tan” nagyobb lélegzetű, azért majdnem ugyanezt jelenti, viszont kicsit mégis mást, ellenben „definíció” nem kicsit latin, úgyhogy ismét az a helyzet áll elő, hogy a török magyarabb a magyarnál.

tanımla – meghatároz (noha „tanul” sajátos magyar kompozíció, a „tan” tő és a főnévből igét képző *l* közössége újfent ide-oda mutogat.

tanınmış – mn. jól ismert, híres

tanış – megismerkedik (ebben meg a magyar „tanúsít” ige kísért)

tanıştır – bemutat egymásnak valakiket (*-tır* összetett műveltető képző *t* nukleusszal, mint magyarul a „tanúsíttat” összetételben).

A tagadó – kérdő formák a „sima” kérdésekkel azonos szerkezetűek:

Bunu bilmiyor muyum? Onu görmüyor musun? Gelmiyor mu?	Nem tudom én ezt? Nem látod őt? Nem jön?
Bunu yapmıyor muyuz? Fransızca konuşmuyor musunuz? Onlar onları tanımıyorlar mı?	Nem csináljuk meg? Nem beszéltek franciául? Nem ismerik őket?

Az E pont a határozott tárgy jelölésével foglalkozik. Ennek jele a négy felső nyelvéllású, magas és mély, ajakkerekítéses és ajakréses magánhangzó, mint az már ismert számunkra a korábbiakból. Ha a tő magánhangzóra végződik, csakúgy, mint magyarul hasonló hangtani helyzetben, egy y-t iktatunk közbe. A tárgyeset jele a többes szám után következik, ez is ugyanígy van nálunk.

evi	a házat	adamı	az embert
kahveyi	a kávé	odayı	a szobát
günü	a napot	yolu	az utat
gürültüyü	a lármát	tiyatroyu	a színházat
evleri	a házakat	adamları	az embereket
günleri	a napokat	yolları	az utakat

Könnyen követhető, szabályos a személyes névmások tárgyesete is:

beni	engem
seni	téged
onu	őt
bizi	minket
sizi	titeket
onları	őket

Búcsút véve a 4. lecke negatív szemléletétől vegyünk górcső alá egy olyan közmondást, amelynek tagadása egyben megerősítés:

<i>Elma ağacından uzak düşmez.</i>
Az alma nem esik messze a fájától.

Ebben az *atasözü*ben is sok minden *tanınmış*, tanúságtétel a belefoglalt metaforán kezdve. *Elma* még mindig alma; *ağaç* a foglalkozásnév (ács) előhívja, *uzak* a török *uzun*, vagyis hosszú és a magyar „húz” rokona, és itt még a görög nyelv is titkos segítő, és szállítmányozási képzeteket kelt, *metafora* (átvitel, szállítmányozás), teherautó ponyvák felirata Görögországban, *uzun araç* viszont: hosszú eszköz, felirat a pótkocsis török kamionokon, és képzeljünk el egy odatévedt *uzun araçot*, amint Arács szélén Füred felé dübörög (Arács a Gerecse szinonimája), aztán megáll Horgosnál, és a várakozó sofőr fölidézi magában a Kínát Kazakisztánnal összekötő, szintén Horgos nevű határállomást; ázseuriai ez a metafora is.